

Φρήντριχ Σίλλερ

ΠΕΡΙ ΑΦΕΛΟΥΣ
ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ
ΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Παναγιώτης Κονδύλης

Δεύτερη έκδοση

Πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό του Schiller
Horen σε δύο μέρη, τὸ 1795 καὶ τὸ 1798, με τίτλο
Über naive und sentimentalische Dichtung.

στιγμή

ΑΘΗΝΑ * 2005

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΤΙΓΜΕΣ στὴ ζωὴ μας ὅπου χαρίζουμε στὴ φύση —ὅπως αὐτὴ μᾶς φανερώνεται στὰ φυτὰ, τὰ ὄρυκτά, τὰ ζῶα καὶ τὰ τοπία, ἢ, ὡς ἀνθρώπινη φύση, στὰ παιδιὰ, στὰ ἦθη τῶν χωρικῶν καὶ τοῦ περίγυρου— ἓνα εἶδος ἀγάπης καὶ συγκινητικοῦ σεβασμοῦ, ὅχι ἐπειδὴ εὐχαριστεῖ τις αἰσθήσεις μας οὔτε καὶ γιατί ἱκανοποιεῖ τὴ διάνοια ἢ τὸ γοῦστο μας (συχνὰ μπορεῖ καὶ τὸ ἀντίθετο νὰ συμβαίνει), παρὰ ἀπλῶς ἐπειδὴ εἶναι φύση. Κάθε λεπτότερος ἀνθρώπος, ποὺ δὲν τοῦ λείπει ὀλότελα τὸ αἶσθημα, τὸ νιώθει αὐτὸ ὅταν πλανιέται στὴν ὑπαιθρο, ὅταν ζεῖ στὴν ἐξοχὴ ἢ ὅταν ἐγκύπτει στὰ μνημεῖα τῶν παλαιῶν καιρῶν, κοντολογίᾳ, ὅταν τὸ θέαμα τῆς ἀθάνας καὶ ἀπλοϊκῆς φύσης ἔρχεται νὰ τὸν ξαφνιάσει μέσα στὶς τεχνητὲς σχέσεις καὶ καταστάσεις ὅπου βρίσκεται. Ἀπὸ τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ ὅχι σπάνια ἐξυψώνεται γιὰ νὰ γίνῃ ἀνάγκη, γεννιοῦνται πολλὲς μας ἀγάπες γιὰ λουλούδια καὶ ζῶα, γιὰ ἀπλοὺς κήπους, γιὰ περιπάτους, γιὰ τὴν ὑπαιθρο καὶ τοὺς κατοίκους τῆς, γιὰ κάποια προϊόντα τῆς μακρινῆς ἀρχαιότητος κτλ., ἂν βέβαια προϋποθέσουμε ὅτι σὲ ὅλα τούτα δὲν παίζουν τὸν ρόλο τους ἢ προσποίηση ἢ κάποιο ἐνδιαφέρον τυχαῖο. Ὡστόσο, τοῦτο τὸ εἶδος ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ φύση ἐμφανί-

ζεται μονάχα υπό δύο όρους. Πρώτα-πρώτα, είναι όλότελα απαραίτητο να είναι τὸ ἀντικείμενο, πού μᾶς ζυπνᾷ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό, φύση καὶ τὸ ἴδιο, ἢ τουλάχιστον νὰ φαίνεται τέτοιο σὲ μᾶς· καὶ δεύτερο, νὰ εἶναι ἀφελές (μὲ τὴν πιὸ πλατεῖα σημασία τοῦ όρου), δηλαδή ἡ φύση νὰ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν τέχνη καὶ νὰ τὴν ντροπιάζει. Μόλις ὁ δεύτερος όρος προστεθεῖ στὸν πρώτο —καὶ ὄχι πρωύτερα—, ἡ φύση γίνεται κάτι τι τὸ ἀφελές.

Ἄν ἔτσι βλέπουμε τὰ πράγματα, τότε γιὰ μᾶς φύση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ αὐτόβουλο εἶναι, τὴν αὐτοδύναμη ὑπόσταση τῶν πραγμάτων, τὴν ὑπαρξὴ σύμφωνα μὲ νόμους δικούς της καὶ ἀμετάβλητους.

Ἡ ἀντίληψη τούτη εἶναι ὀλωσδιόλου ἀναγκαῖα, ἂν θέλουμε νὰ αἰσθανθοῦμε ἐνδιαφέρον γιὰ παρόμοια φαινόμενα. Ἄν μπορούσαμε νὰ δώσουμε σὲ ἓνα χειροποίητο λουλούδι τὴν ἐπίφαση τῆς φύσης, ἔστω καὶ ξεγελώντας ὀλότελα τὸ μάτι, ἢ ἂν μπορούσαμε νὰ ὀδηγήσουμε ἴσαμε τὸ κορυφαῖο σημεῖο τῆς ψευδαἰσθησης τὴ μίμηση τοῦ ἀφελούς στὰ ἦθη — ὡστόσο, ἡ ἀνακάλυψη ὅτι πρόκειται γιὰ μίμηση θὰ ἐκμηδένιζε ἐντελῶς τὸ αἶσθημα, γιὰ τὸ ὀποῖο μιλάμε ἐδῶ.*

* Ὁ Kant, ἀπ' ὅσο ξέρω ὁ πρώτος πού καταπιάστηκε νὰ στοχαστεῖ εἰδικὰ πᾶνω στὸ φαινόμενο τούτο, παρατηρεῖ, ὅτι ἂν κάποιος μᾶς ξεγελοῦσε τέλεια μιμούμενος τὸ κελᾶθημα τοῦ ἀηδονιοῦ καὶ ἀφηνόμαστε, μὲ ὅλη μας τὴ συγκίνηση, στὴν ἐντύπωση τούτη, ὡστόσο ἡ ἠδονὴ θὰ χανόταν ὀλότελα μόλις καταστρεφόταν ἡ ψευδαἰσθηση. Βλ. τὸ κεφάλαιο σχετικὰ μὲ τὸ διανοητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὠραῖο στὴν Κριτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κριτικῆς δύναμης.¹ Ὅποιος ἔμαθε νὰ θαυμάζει τὸν συγγραφέα μονάχα ὡς μεγάλο διανοητή, θὰ χρεεῖ πού βρίσκει ἐδῶ ἓνα ἔχνος τῆς καρδιάς του, καὶ πού χάρη στὴν

Τούτο δείχνει ὅτι ἡ τέτοια ἀρέσκεια πρὸς τὴ φύση δὲν εἶναι αἰσθητικῆς παρὰ ἠθικῆς ὕφης, γιὰτι διαβιβάζεται μὲσω μᾶς ἰδέας καὶ δὲν γεννιέται ἄμεσα μὲ τὴν παρατήρηση, καὶ ἐπὶ πλέον διόλου δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τῶν μορφῶν. Γιατί νὰ μᾶς εἶναι καθαυτὰ ἀρεστὰ ἓνα χαμολούλουδο, μᾶ πηγῆ, μᾶ πέτρα σκεπασμένη ἀπὸ βρύα, τὸ στίριγμα τῶν πουλιῶν, τὸ βούσιμα τῶν μελισσῶν κτλ.; Καὶ τί θὰ μπορούσε νὰ τοὺς δώσει κᾶν τὸ δικαίωμα νὰ ἀξιώσουν τὴν ἀγάπη μας; Δὲν ἀγαποῦμε ὅμως τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα αὐτά, παρὰ μᾶς ἰδέα τὴν ὀποία ἐξεικονίζουν. Σὲ αὐτὰ ἀγαποῦμε τὴ σιγαλὴ δημιουργικὴ ζωὴ, τὴν ἡσυχὴ αὐτάρκη δραστηριότητα, τὴν αὐτόνομη ὑπαρξή, τὴν ἐσώτερη ἀναγκαιότητα, τὴν αἰώνια ἐνότητα μὲ τὸν ἑαυτὸ τους.

Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ εἶναι ὅ,τι ἐμεῖς ἡμαστέ κάποτε εἶναι ὅ,τι ἐμεῖς ὀφείλουμε νὰ γίνουμε καὶ πάλι. Κάποτε ἡμαστέ φύση ὅπως καὶ αὐτὰ, καὶ τώρα ὁ πολιτισμὸς μας πρέπει καὶ πάλι νὰ μᾶς ξαναφέρει στὴ φύση ἀπὸ τὸν δρόμο τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐπομένως, τὰ ἀντικείμενα τούτα ἀποτελοῦν συνάμα ἐξεικόνιση τῆς χαμένης παιδικῆς μας ἡλικίας, πού γιὰ μᾶς παραμένει ὅ,τι τὸ ἀκριβότερο, καὶ γι' αὐτὸ μᾶς γεμίζουν μὲ μᾶ κάποια νοσταλγία. Παράλληλα ὅμως ἀποτελοῦν ἐξεικονίσεις τῆς ὕψιστης τελειώσεως μας μέσα στὸ ἰδεῶδες, καὶ γι' αὐτὸ γεννοῦν ἐντὸς μας μιὰν ἔξοχη συγκίνηση.

ἀνακάλυψη τούτη μπορεῖ νὰ πεισθεῖ γιὰ τὴν ὕψηλὴ φιλοσοφικὴ κλίση τοῦ ἀνδρός, ἡ ὀποία ἀπαιτεῖ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τις δύο ἰδιότητες. [Οἱ ὑποσημειώσεις μὲ ἀνωφερεῖς ἀριθμοὺς εἶναι τοῦ μεταφραστῆ καὶ παρατίθενται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, βλ. σελ. 140-142.]

"Όμως ἡ τελειότητά τους δὲν εἶναι δικό τους κατόρθωμα, γιατί δὲν εἶναι ἔργο τῆς ἐκλογῆς τους. Ἔτσι μᾶς χαρίζουν τὴν ὀλότελα ιδιόμορφη ἡδονή, ὅτι ἀποτελοῦν τὰ πρότυπά μας χωρὶς νὰ μᾶς ντροπιάζουν. Εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη παρουσία τῶν θεῶν, ὥστὸσο μᾶς περιβάλλουν περισσότερο ἀναψυχοντάς μας παρά θαμπώνοντάς μας. Τὸν χαρακτήρα τους τὸν συνιστᾷ ἀκριβῶς ὅ,τι λείπει ἀπὸ τὸν δικό μας γιὰ νὰ εἶναι τέλειος· ὅ,τι μᾶς ξεχωρίζει ἀπὸ ἐκεῖνα εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι τοὺς λείπει γιὰ νὰ εἶναι θεϊκά. Ἐμεῖς εἴμαστε ἐλεύθεροι, ἐκεῖνα εἶναι ἀναγκαῖα· ἐμεῖς ἀλλάζουμε, ἐκεῖνα μένουν ἴδια. Ὅμως τὸ Θεῖο ἢ τὸ Ἰδεῶδες γεννιέται μονάχα ὅταν συνδέονται καὶ τὰ δύο — ὅταν ἡ βούληση ἀκολουθεῖ ἐλεύθερα τὸν νόμο τῆς ἀνάγκης καὶ ὅταν ὁ Λόγος κρατεῖ τοὺς κανόνες του μέσα σὲ ὅλες τὶς μεταλλαγές τῆς φαντασίας. Σὲ ἐκεῖνα, λοιπόν, βλέπουμε αἰώνια ὅ,τι ἐμεῖς δὲν κατέχουμε, συνάμα ὅμως καὶ ὅ,τι καλούμαστε νὰ ἀγωνιστοῦμε γιὰ νὰ ἀποκτήσουμε, ὅ,τι ἐλπίζουμε νὰ ζυγώσουμε μέσα σὲ μιὰν ἀπειρη πρόοδο, ἔστω καὶ ἂν ποτὲ δὲν τὸ φτάσουμε. Σὲ ἐμᾶς, πάλι, βλέπουμε ἕνα προτέρημα ποὺ λείπει ἀπὸ ἐκεῖνα καὶ ποὺ εἴτε ποτὲ δὲν μποροῦν νὰ τὸ ἀποκτήσουν, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ ἄλογα ὄντα, εἴτε μποροῦν, ἀλλὰ μονάχα ἂν ἀκολουθήσουν τὸν δικό μας δρόμο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ παιδιά. Ἔτσι μᾶς χαρίζουν τὴν πιὸ γλυκειὰ ἀπόλαυση τῆς ἀνθρωπιᾶς μας ὡς ιδέας, μολονότι ταυτόχρονα ἐξ ἀνάγκης μᾶς ταπεινώνουν, θυμίζοντάς μας τὴν ἐκάστοτε πραγματικὴ κατὰστασι τῆς ἀνθρωπιᾶς μας.

Ἄφοῦ τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φύση ἐρεῖδεται πᾶνω σὲ μιὰ ιδέα, μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ μονάχα σὲ πνεύμα-

τα δεκτικὰ γιὰ ιδέες, δηλαδή σὲ πνεύματα ἠθικά. Οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι ἀπλῶς προσποιοῦνται ὅτι τὸ ἔχουν, καὶ ἡ σημερινὴ γενικὴ διάδοσις αὐτοῦ τοῦ συναισθηματικοῦ γούστου, τὸ ὁποῖο, ἰδιαίτερα μετὰ τὴ δημοσίευσιν ὀρισμένων ἔργων, ἐκδηλώνεται μὲ αἰσθαντικὰ ταξίδια καὶ ἐπίσης μὲ κήπους, περιπάτους καὶ παρόμοιες προσφιλεῖς ἐνασχολήσεις, διόλου δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν γιὰ τὴ γενικὴ διάδοσιν αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ αἰσθάνεται κανεὶς. Ὅσῳ ἡ φύσις πάντα θὰ σημαδεύει ἀκόμη καὶ τὸν πιὸ ἀναίσθητο μὲ τὴν τέτοια τῆς ἐπήρεια, ἤδη ἐπειδὴ ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ἡ κοινὴ σὲ ὅλους τοὺς ἄνθρώπους ἠθικὴ προδιάθεσις, καὶ ἐπειδὴ ὅλους μας ἀνεξαίρετα, ὅσο πολὺ καὶ ἂν ἀπέχουν οἱ πράξεις μας ἀπὸ τὴν ἀφέλεια καὶ ἀλήθεια τῆς φύσεως, μᾶς σπρώχνει ἢ ιδέα πρὸς ἐκείνη τὴν κατεύθυνσιν. Ἰδιαίτερα ἔντονα, καὶ στὸν πιὸ γενικὸ βαθμὸν, ἐξωτερικεύεται τούτῃ ἡ εὐαισθησία γιὰ τὴ φύσιν ὅταν τὴν προκαλοῦν ἀντικείμενα ποὺ συνδέονται στενότερα μαζί μας καὶ ποὺ μᾶς ὠθοῦν περισσότερο νὰ ἀναλογιστοῦμε τὸν παλιότερο ἑαυτὸ μας καὶ ὅ,τι ἐντὸς μας εἶναι ἀφύσικο· ἔτσι συμβαίνει π.χ. μὲ τὰ παιδιά καὶ μὲ ὄσους λαοὺς βρίσκονται στὴν παιδικὴ ἡλικία. Σφάλει ὅποιος πιστεύει ὅτι μονάχα ἡ εἰκόνα τῆς ἀδυναμίας τῶν παιδιῶν μᾶς κάνει σὲ κάποιες στιγμὲς νὰ καθόμαστε δίπλα τους μὲ τόση συγκίνησιν. Αὐτὸ ἴσως νὰ γίνεταί μὲ ὄσους συνηθίζουσι νὰ μὴ νιώθουσι ποτὲ τους τίποτε ἄλλο ἀπέναντι στὴν ἀδυναμίαν παρά τὴ δική τους τὴν ὑπεροχή. Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα, γιὰ τὸ ὁποῖο μιᾶ ἑδῶ (ἐμφανίζεται μονάχα σὲ ὀλότελα ιδιόμορφες ἠθικὰς διαθέσεις καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἢ φαειρὴ δραστηριότητα τῶν παιδιῶν), περισσότερο ταπει-

νώνει τὴ φιλαυτία παρὰ τὴν εὐνοεῖ· καὶ ἂν κάποιο πλεονέκτημα προκύψει, αὐτὸ δὲν βρίσκεται ἀπὸ τὴν πλευρά μας. Συγκίνηση νιώθουμε ὄχι ἐπειδὴ βλέπουμε τὸ παιδί ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς δικῆς μας δύναμης καὶ τελειότητας, παρὰ ἐπειδὴ σηκώνουμε τὰ μάτια ἀπὸ τὴν πεπερασμένη μας κατάσταση, ποὺ εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὸν πάγιο προσδιορισμὸ ὅπου τελικὰ καταλήξαμε, πρὸς τὴν ἀνοιχτὴ καὶ ἀπειροῦ ἀκόμη προσδιορισιμότητα τοῦ παιδιοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀδολή του ἀθωότητα· καὶ τὴ στιγμὴ αὐτὴ τὸ αἶσθημά μας εἶναι τόσο πρόδηλα ἀνάμικτο μὲ κάποια νοσταλγία, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ παραγνωριστῆ τούτῃ του ἐδῶ ἡ πηγὴ. Στὸ παιδί ἐξεικονίζεται ἡ προδιάθεση καὶ ὁ προορισμὸς, ἐνῶ σὲ μᾶς ἡ ἐκπλήρωση, ποὺ ὡστόσο παραμένει πάντοτε ἀπειρα πίσω ἀπὸ τὴν προδιάθεση καὶ τὸν προορισμὸ. Ἔτσι τὸ παιδί εἶναι γιὰ μᾶς μιὰ ἀναπαράσταση τοῦ ἰδεώδους, ὄχι βέβαια τοῦ ἐκπληρωμένου, παρὰ ἐκείνου ποὺ μᾶς ἀνατέθηκε νὰ ἐκπληρώσουμε, καὶ γιὰ τοῦτο στὸ παιδί δὲν μᾶς συγκινεῖ ἡ σκέψη τῆς χρείας καὶ τῶν περιορισμῶν του, παρὰ ἀντίθετα ἡ σκέψη τῆς καθάριας καὶ λεύτερης δύναμης του, τῆς ἀκεραιότητος, τῆς ἀπειροσύνης του. Γιὰ τὸν ἠθικὸ καὶ εὐαίσθητο ἄνθρωπο ἓνα παιδί θὰ ἀποτελεῖ λοιπὸν ἅγιο ἀντικείμενο, δηλαδὴ ἀντικείμενο ποὺ μὲ τὸ μεγαλεῖο μιᾶς ἰδέας ἐκμηδενίζει κάθε μεγαλεῖο τῆς ἐμπειρίας καὶ ποὺ ὅ,τι ἴσως χάνει στὴν κρίση τῆς διάνοιας τὸ ξανακερδίζει πλούσια στὴν κρίση τοῦ Λόγου.

Ἀκριβῶς ἀπὸ τούτῃ τὴν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν κρίση τοῦ Λόγου καὶ τῆς διάνοιας προκύπτει τὸ ὁλότελα ἰδιόμορφο ἐκεῖνο ἀνάμικτο αἶσθημα ποὺ γεννᾷ ἐντὸς μας ἡ ἀφέλεια τοῦ τρόπου σκέψης. Μέσα σὲ τούτῃ τὴν ἀφέλεια

δένεται ἡ παιδικὴ ἀθωότητα μὲ τὴν παιδιάστικη: στὴν τελευταία βρίσκει πάτημα ἡ διάνοια καὶ ἔτσι προκαλεῖται τὸ χαμόγελο ἐκεῖνο, μὲ τὸ ὁποῖο πᾶμε νὰ δεῖξουμε τὴν (θεωρητικὴ) ὑπεροχὴ μας. Ἀλλὰ μόλις ἔχουμε λόγο νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ παιδικὴ ἀθωότητα εἶναι συνάμα καὶ παιδιάστικη, καὶ ὅτι ἐπομένως πηγὴ τῆς δὲν εἶναι ἡ ἀμυαλία καὶ ἡ ἀνικανότητα, παρὰ μιὰ ἀνώτερη (πρακτικὴ) ἀλήθεια, μιὰ καρδιὰ γεμάτη ἀγνότητα καὶ ἀλήθεια, ποὺ ἀπὸ ἐσῶτερο μεγαλεῖο καταφρόνησε τῆς τέχνης τὴ βοήθεια — τότε ὁ θρίαμβος τῆς διάνοιας ἐξανεμίζεται καὶ ὁ σαρκασμὸς γιὰ τὴν χαζοφέλεια μετατρέπεται σὲ θαυμασμὸ τῆς ἀπλότητος. Αἰσθανόμεστε τὴν ἀνάγκη νὰ σεβαστοῦμε τὸ ἀντικείμενο, γιὰ τὸ ὁποῖο πρωτύτερα χαμογελοῦσαμε, καὶ κοιτάζοντας μέσα μας νὰ οἰκτιροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας ποὺ δὲν τοῦ μοιάζουμε. Ἔτσι γεννιέται τὸ ὁλότελα ἰδιόμορφο φαινόμενο ἐνὸς αἰσθήματος, ποὺ ἐντὸς του συγκλίνουν φαιδρὴ εἰρωνεία, σέβας καὶ μελαγχολία.* Γιὰ νὰ ὑπάρξει τὸ ἀφελές,

* Σὲ μιὰν ὑποσημείωση τῆς «Ἀναλυτικῆς τοῦ Ἐξοχου» (Κριτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κριτικῆς δύναμης, σ. 225 τῆς πρώτης ἐκδοσης²) ὁ Kant διακρίνει ἐπίσης αὐτὰ τὰ τρία διαφορετικὰ συστατικὰ στοιχεῖα στὸ αἶσθημα τοῦ ἀφελούς, ὅμως δίνει ἐξήγηση διαφορετικὴ. «Κάτι σύνθετο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ (δηλαδὴ τὸ ζωικὸ αἶσθημα τῆς εὐχαρίστησης καὶ τὸ πνευματικὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ) βρίσκεται μέσα στὴν ἀφέλεια, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ξέσπασμα τῆς —ἐξαρχῆς φυσικῆς στὴν ἀνθρωπότητα— εἰλικρίνειας ἐναντία στὴν τέχνη τῆς προσποίησης, ποὺ ἔχει γίνῃ δευτέρη φύση. Γελάμε μὲ τὴν ἀθωότητα, ποὺ δὲν ξέρεי ἀκόμη νὰ προσποιηθεῖ, καὶ ὡστόσο ἀπὸ τὴν ἄλλη χαίρομαστε γιὰ τὴν ἀφέλεια τῆς φύσης, ποὺ κάνει χαλάστρα στὴν τέχνη τῆς προσποίησης. Ἐκεῖ ποὺ περιμέναμε νὰ συναντήσουμε τὴν καθημερινὴ συνήθεια τῆς περίτεχνης ἐκφρασης, ποὺ μὲ περίσκεψη πάει νὰ στή-

αὐτὸς
ἐφείδ

Λ 70

διατίσει
Λόγος

σει μιαν ώραία επίφαση, βρίσκουμε μπροστά μας την άφθορη άκακη φύση που δεν την περιμέναμε και ούτε και σκοπεύαμε να την ξεγυμνώσουμε μόλις φανεϊ. Τό ότι ή ώραία, αλλά ψεύτικη επίφαση, που συνήθως βραίνει πολύ στην κρίση μας, εδω διαλύεται ξαφνικά στο τίποτα και ότι, για να τό πούμε έτσι, φανερώνεται ο πανούργος που κρύβεται εντός μας, αυτό προκαλεί μιá διαδοχική κίνηση του θυμικού πρós δύο αντίθετες κατευθύνσεις, κίνηση που συνάμα ταρακουνά ευεργετικά και τό σώμα. Άλλά τό ότι κάτι τι, που είναι άπειρα καλύτερο από κάθε επίκτητη συνήθεια, δηλαδή ή άδολη σκέψη (ή τουλάχιστον ή σχετική προδιάθεση), δεν έχει όλοτελα σβήσει μέσα στην ανθρώπινη φύση, προσδίδει σοβαρότητα και περιωπή σε αυτό τό παιγνίδι τής κριτικής δύναμης. Έπειδή όμως αυτό φανερώνεται για λίγο μονάχα διάστημα, για να τό επικαλύψει και πάλι γρήγορα ή τέχνη τής προσποίησης, στα παραπάνω αναμιγνύεται και μιá λύπη, ή όποία αποτελεί μιá τρυφερή συγκίνηση που μπορεί θαυμάσια να συνοδευτεί, σαν παιγνίδι, με ένα καλόκαρδο γέλιο — και συνήθως συνοδεύεται πράγματι—, αποζημιώνοντας συνάμα την άμηχανία, που νιώθει όποιος τά προκαλεί κάθε φορά όλα τούτα, για τό ότι ακόμη του λείπει ή πονηριά τών ανθρώπων». Όμολογώ ότι αυτή ή εξήγηση δεν με ικανοποιεί έντελώς, προπαντός έπειδή ισχυρίζεται σχετικά με τό άφελές κάτι, τό όποιο τό πολύ-πολύ άληθεύει μονάχα για ένα του είδος, δηλαδή τό άφελές τής έκπληξης, που θα τό εξετάσω παρακάτω. Και βέβαια προκαλεί γέλιο όποιος μάς αποκαλύπτεται άφελής, και σε μερικές περιπτώσεις ίσως τό γέλιο αυτό γεννιέται από μιαν προγενέστερη προσδοκία που διαψεύδεται. Άλλά ακόμη και τό άφελές τής ευγενέστερης μορφής, δηλαδή τό άφελές του φρονήματος, προκαλεί πάντα ένα χαμόγελο, τό όποιο ωστόσο δεν μπορεί να προξενείται από μιá διαφευσμένη προσδοκία, παρά εξηγείται μονάχα με την αντίθεση μιās όρισμένης συμπεριφοράς πρós τους ήδη παραδεκτούς και άναμενόμενους τύπους. Άμφιβάλλω επίσης αν ή λύπη, που αναμιγνύεται στο αίσθημά μας όταν έχουμε να κάνουμε με τό άφελές του τελευταίου αυτού είδους, αναφέρεται στο άφελές πρόσωπο και όχι μάλλον σε μάς τους ίδιους ή μάλλον στην ανθρωπότητα, τής όποίας τόν ξεπεσμο μάς θυμίζει μιá τέτοια άφορμή. Πρόκειται πασί-

άπαιτείται ή νίκη τής φύσης πάνω στην τέχνη,* είτε αυτό συμβαίνει ενάντια στη θέληση και στην επίγνωση του προσώπου είτε με την πλήρη του συνείδηση. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε τό άφελές τής έκπληξης, που προκαλεί φαιδρότητα· στη δεύτερη πάλι έχουμε τό άφελές του φρονήματος, που προκαλεί συγκίνηση.

13 Στο άφελές τής έκπληξης τό πρόσωπο πρέπει να είναι ήθικά ικανό να άρνηθεί τη φύση· στο άφελές του φρονήματος δεν έπιτρέπεται να είναι, όμως έμεις δεν πρέπει να τό στοχαστούμε ως φυσικά άνικανο για κάτι τέτοιο, άλλιώς δεν θα είναι δυνατόν να μάς φανεϊ άφελές. Γι' αυτό οι πράξεις και τά λόγια τών παιδιών μάς δίνουν την καθαρή έντύπωση του άφελούς μονάχα όσο λησμονούμε την άνικανότητά τους να κάμουν κάτι τεχνητό και προσέχουμε αποκλειστικά την αντίθεση τής φυσικότητάς τους με ό,τι είναι τεχνητό. Τό άφελές είναι ένα παιδικό παιχνίδι εκεί που πιά δεν τό περιμέναμε, και για τούτο δεν μπορεί να άποδοθεί στην παιδική ήλικία με την αυστηρή σημασία του όρου.

Άλλά και στις δύο περιπτώσεις, τόσο στο άφελές τής

δηλα για μιá λύπη ήθικής ύφης, και αυτή θα πρέπει να έχει άντικείμενο ευγενέστερο από τά φυσικά δεινά, από τά όποία άπειλείται ή είλικρίνεια μέσα στην καθημερινή ζωή καθώς την ξέρουμε· και τούτο τό άντικείμενο δεν μπορεί να είναι άλλο παρά ή άπώλεια τής αλήθειας και τής απλότητας μέσα στην ανθρωπότητα.

* Ίσως θα έπρεπε να πώ με άκρα συντομία: τής αλήθειας πάνω στην προσποίηση· ωστόσο ή έννοια του άφελούς μου φαίνεται να περικλείνει κάτι παραπάνω, άφου παρόμοιο αίσθημα γεννούν εντός μας και ή απλότητα γενικά, όταν νικά την επιτήδευση, ή ή φυσική έλευθερία, όταν νικά την άκαμψία και τη βεβιασμένη συμπεριφορά.

kfa 10

11
Rr. δι' αιδει
Gesinnung

11
παιδικό
kindlich

des Affekt
συναισθητικα

505

ἐκπληξης ὅσο και στὸ ἀφελές τοῦ φρονήματος, ἡ φύση πρέπει νὰ ἔχει τὸ δίκιο καὶ ἡ τέχνη τὸ ἄδικο.

Μονάχα μὲ τοῦτον ἐδῶ τὸν προσδιορισμὸ ὀλοκληρώνεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀφελούς. Ἡ ἀψιθυμία εἶναι καὶ αὐτὴ φύση, ἐνῶ ὁ κανόνας τῆς εὐπρέπειας εἶναι κάτι τι τεχνητό· καὶ ὡστόσο ἡ νίκη τῆς ἀψιθυμίας πάνω στὴν εὐπρέπεια κάθε ἄλλο παρά ἀφελῆς εἶναι. Ἄν, ἀντίθετα, ἡ ἴδια ἀψιθυμία ἐπικρατήσει ἀπέναντι στὴν ἐπιτήδευση, στὴν ψεύτικη εὐπρέπεια καὶ στὴν προσποίηση, τότε δὲν διστάζουμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε ἀφελή.* Ἀπαιτεῖται λοιπὸν νὰ θριαμβεύσει ἡ φύση πάνω στὴν τέχνη ὄχι μὲ τὴν τυφλὴ δύναμη, ὡς (δυναμικὴ οὐτότητα) παρά μὲ τὴ μορφὴ τῆς καὶ ὡς οὐτότητα ἠθικὴ, κοντολογίης, ὄχι ὡς χρεῖα, παρά ὡς ἐσώτερη ἀναγκαιότητα. Ἡ φύση πρέπει νὰ πορίζεται τὴ νίκη τῆς ὄχι ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκεια, παρά ἀπὸ τὸ ἀνεπίτρεπτο τῆς τέχνης· γιατί ἡ τέχνη εἶναι ἔλλειψη, καὶ

Notwendigkeit

ihre Notwendigkeit
Ker
starkhaft
ἐπιτέρας

scanty
Mangel

* Ἐνα παιδί εἶναι κακοαναθρεμμένο ὅταν ἀπὸ ἀπληστία, ἐπιπολαιότητα ἢ βιαιότητα παραβιάζει τίς ἐπιταγές τῆς καλῆς ἀγωγῆς· ἀφελές εἶναι ὅταν χάρη στὴν ἐλεύθερη καὶ ὑγιή του φύση ξεκόβει ἀπὸ τὴν ἐκχέτηση μιᾶς παράλογης ἀγωγῆς, ἀπὸ τίς ἀκαμπτες πόζες τοῦ χοροδιδασκάλου κτλ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἀφελές στὴν ὀλό-τελα καταχρηστικὴ του σημασία, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μεταφορὰ ἀνθρώπινων καταστάσεων σὲ ἄλογα πράγματα. Κανείς δὲν θὰ θεωρήσει ἀφελές τὸ θέαμα ἂν θρασομανοῦν τὰ ἀγριοβότανα σὲ ἕναν κακοπεριποιημένο κῆπο, ὅμως εἶναι κάτι τι τὸ ἀφελές ὅταν ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη κλαριῶν ποὺ ξεπετάγονται ἐκμηδενίζει τὸν κόπο τοῦ κλαδευτηριοῦ σὲ ἕναν γαλλικὸ κῆπο. Καθόλου, μὰ καθόλου ἀφελές δὲν εἶναι ὅταν ἕνα ἐκπαιδευμένο ἄλογο ἀπὸ φυσικὴ ἀδεξιότητα κάνει ἄσχημα τὰ ὅσα τοῦ δίδαξαν, ὅμως ἔχει ἀπάνω του κάτι τὸ ἀφελές ὅταν τὰ λησμονεῖ μέσα στὴ φυσικὴ του ἐλευθερία.

οχι με τω ευαρη ως βια
ως δυναμη

*

ὅ,τι γεννιέται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη δὲν μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει σέβας. Βέβαια, στὸ ἀφελές τῆς ἐκπληξης τῆ φύση μᾶς τὴν φανερώνει ἡ ἐπικράτηση τῆς ἀψιθυμίας καὶ ἡ ἔλλειψη νηφαλιότητας· ὅμως ἡ ἔλλειψη τούτῃ καὶ ἡ ἐπικράτηση ἐκείνη δὲν ἀπαρτίζουν καθαυτὲς τὸ ἀφελές, παρά ἀπλῶς παρέχουν τὴν εὐκαιρία στὴ φύση νὰ ἀκολουθήσει ἀνεμπόδιστα τὴν ἠθικὴ τῆς ὕψῃ, δηλαδὴ τὸν νόμο τῆς συμφωνίας.

ἡρπονία

Τὸ ἀφελές τῆς ἐκπληξης προσιδιάζει μοναχὰ στὸν ἄνθρωπο, καὶ μάλιστα στὸν ἄνθρωπο μόνον ἐφόσον ἐκείνη τῇ στιγμῇ δὲν εἶναι πιά καθαρὴ καὶ ἄθῳα φύση. Προϋποθέτει μιὰ βούληση, ἡ ὁποία δὲν συμφωνεῖ μὲ ὅ,τι κάνει ἡ φύση μὲ τὸ δικό της τὸ χέρι. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος θὰ τρομάξει μὲ τὸν ἑαυτό του ἂν κάποιος τὸν φέρει στὰ συγκαλά του· ἀντίθετα, ὅποιος ἔχει φρόνημα ἀφελές θὰ ἀπορήσει μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ μὲ τὴν κατάπληξή τους. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδῶ τὴν ἀλήθεια τὴν φανερώνει ὄχι ὁ προσωπικὸς καὶ ἠθικὸς χαρακτήρας, παρά μονάχα ὁ χαρακτήρας ὁ ἠθικός, καθὼς τὸν ἀπελευθερώνει ἡ ἀψιθυμία, γι' αὐτὸ καὶ δὲν θεωροῦμε τὴν τέτοια εἰλικρίνεια ἑνὸς ἀνθρώπου ὡς προτέρημα του, παρά τὸ γέλιο μας εἶναι χλεύη ποὺ τοῦ ἀξίζει καὶ ποὺ καμιά ἐκτίμηση πρὸς τὸ πρόσωπό του δὲν μπορεῖ νὰ τὴν συγκρατήσῃ. Ἐπειδὴ ὡστόσο, παρ' ὅλα αὐτά, καὶ ἐδῶ μέσα ἀπὸ τὸν πέπλο τοῦ ψεύδους περνᾷ ἡ εἰλικρίνεια τῆς φύσης, γι' αὐτὸ καὶ ἡ χαιρεκακία μας ποὺ πιάνουμε κάποιον στὰ πράσα συνοδεύεται ἀπὸ μιὰν εὐχαρίστηση ἀνώτερη· γιατί ἡ φύση στὴν ἀντίθεσή της πρὸς τὴν ἐπιτήδευση καὶ ἡ ἀλήθεια στὴν ἀντίθεσή της πρὸς τὴν ἀπάτη πρέπει πάντα νὰ ἐμπνέει σέβας. Ἔτσι, καὶ γιὰ τὸ ἀφελές τῆς ἐκπληξης νιώθουμε πράγματι ἠθικὴ τέρψη, τὴν ὁποία

δὲν τὴν νιώθουμε, ὡστόσο, γιὰ ἕναν ἠθικὸ χαρακτήρα.*

Στὸ ἀφελὲς τῆς ἐκπληξῆς κατευθύνουμε πάντα τὴν προσοχή μας στὴ φύση, γιατί πρέπει νὰ κοιτάζουμε τὴν ἀλήθεια· στὸ ἀφελὲς τοῦ φρονήματος προσέχουμε ἀπεναντίας τὸ πρόσωπο· κι ἔτσι ἀπολαμβάνουμε ὄχι ἀπλῶς μιὰν ἠθικὴ τέρψη, παρὰ καὶ μιὰν τέρψη γιὰ κάτι ἠθικὸ. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ φύση ἔχει δίκιο πού λέει τὴν ἀλήθεια· στὴ δεύτερη περίπτωση ὅμως ὄχι μόνο ἔχει δίκιο ἡ φύση, παρὰ καὶ τὸ πρόσωπο ἔχει τιμὴ. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ εὐλικρίνεια τῆς φύσης ἐπιφέρει στὸ πρόσωπο ντροπή, ἐπειδὴ εἶναι ἀθέλητη· στὴ δεύτερη τὸ ἀνεβάζει πάντα, ἔστω καὶ ἂν ὅ,τι πεῖ τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ τὸ ντροπιάζει.

Ἀποδίδουμε σὲ ἕναν ἄνθρωπο ἀφελὲς φρόνημα ὅταν στὶς κρίσεις του γιὰ τὰ πράγματα παραβλέπει τίς τεχνητὲς καὶ ἐξεζητημένους σχέσεις ἐμμένοντας ἀποκλειστικὰ στὴν ἀπλή φύση. Ἀπὸ αὐτὸν ἀπαιτοῦμε ὅλα ὅσα κατὰ τὴν κρίση μας βρίσκονται μέσα στὴν ὑγιή φύση, καὶ

* Ἐφόσον τὸ ἀφελὲς ἐδράζεται μονάχα στὴ μορφή, μὲ τὴν ὁποία γίνεται ἢ λέγεται κάτι, ἡ ιδιότητα τούτη χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια μας μόλις τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, εἴτε μὲ τίς αἰτίες του εἴτε μὲ τίς συνέπειές του, μᾶς κάνει ἐντύπωση ἐντονότερη ἢ καὶ ἀντιφατικὴ. Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀφέλεια μπορεῖ νὰ ἀνακαλυφθεῖ καὶ ἕνα ἐγκλημα, τότε ὅμως δὲν ἔχουμε οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὴν ἡσυχία νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὴ μορφή τῆς ἀνακάλυψης, καὶ ἡ ἀπέχθεια ἀπέναντι στὸν προσωπικὸ χαρακτήρα ἐξανεμίζει τὴν εὐαρέσκεια ἀπέναντι στὸν φυσικόν. Ὅπως τὸ αἶσθημα τῆς ἀγανάκτησης μᾶς στερεῖ τὴν ἠθικὴ χαρὰ γιὰ τὴν εὐλικρίνεια τῆς φύσης, μόλις ἀπὸ μιὰν ἀφέλεια πληροφορηθοῦμε ἕνα ἐγκλημα, ἔτσι καὶ ἡ συμπόνια καταπνίγει τὴ χαιρεκακία μας, μόλις δοῦμε ὅτι κάποιον τὸν ἔλαμε ἢ ἀφέλειά του νὰ κινδυνέψει.

τὸν ἀπαλλάσσουμε μονάχα ἀπὸ ὅ,τι προϋποθέτει μιὰν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ φύση, εἴτε στὴ σκέψη εἴτε στὸ αἶσθημα, ἢ τουλάχιστον κάποια γνώση τῆς.

Ὅταν ἕνας πατέρας διηγεῖται στὸ παιδί του ὅτι κάποιος εἶναι φτωχὸς καὶ δεινοπαθεῖ, καὶ τὸ παιδί πηγαίνει καὶ δίνει στὸν φτωχὸ τὸ πορτοφόλι τοῦ πατέρα του, ἡ πράξη τούτη εἶναι ἀφελής· γιατί διαμέσου τοῦ παιδιοῦ ἐνήργησε ἡ ὑγιὴς φύση, καὶ σὲ ἕναν κόσμον ὅπου θὰ βασιλεύει ἡ ὑγιὴς φύση τὸ παιδί θὰ εἶχε ὀλίγε δίκιο νὰ πράξει ἔτσι. Βλέπει μονάχα τὴν ἀνάγκη καὶ τὸ πιὸ πρόχειρο μέσο νὰ τὴν ἱκανοποιήσει· ὅμως μιὰ τέτοια ἐπέκταση τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας, πού μπορεῖ καὶ νὰ καταστρέψει μέρος τῶν ἀνθρώπων, δὲν θεμελιώνεται στὴ φύση καὶ μόνο. Ἡ πράξη τοῦ παιδιοῦ ντροπιάζει λοιπὸν τὸν πραγματικὸν κόσμον, καὶ αὐτὸ τὸ ὁμολογεῖ καὶ ἡ καρδιά μας μὲ τὴν εὐαρέσκεια πού νιώθει γιὰ τὴν πράξη τούτη.

Ὅταν κάποιος, πού δὲν ξέρει τὸν κόσμον, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα ἔχει καλὸ μυαλό, ἐξομολογεῖται τὰ μυστικά του σὲ ἕναν ἄλλον πού τὸν ἐξαπατᾷ, ἀλλὰ ξέρει νὰ προσποιεῖται ἐπιτήδεια, δίνοντάς του ἔτσι ὁ ἴδιος μὲ τὴν εὐλικρίνειά του τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸν βλάψει, αὐτὸ τὸ βρίσκουμε ἀφελές. Τὸν περιγελοῦμε, ὅμως δὲν μποροῦμε καὶ νὰ μὴν τὸν ἐκτιμήσουμε γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Γιατὶ ἡ ἐμπιστοσύνη του στὸν ἄλλον πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐντιμότητα τοῦ δικοῦ του φρονήματος· ἀφελής εἶναι πάντως μονάχα στὸν βαθμὸ πού συμβαίνει αὐτό.

Ἡ ἀφέλεια τῆς σκέψης δὲν μπορεῖ λοιπὸν ποτὲ νὰ εἶναι ιδιότητα διεφθαρμένων ἀνθρώπων, παρὰ προσιδιάζει σὲ παιδιὰ ἢ ἀνθρώπους μὲ φρόνημα παιδικόν. Τοῦτοι ἐδῶ

ἰδιωτισμός

συχνά πράττουν και σκέφτονται ἀφελῶς μέσα στις ἐπιτη-
 δευμένες σχέσεις τῆς κοινωνίας· ἡ ὠραία τους ἀνθρωπιὰ
 τοὺς κάνει νὰ ξεχνοῦν πὼς ἔχουν νὰ κάμουν μὲ ἕναν κόσμο
 διεφθαρμένο, και ἔτσι συμπεριφέρονται ἀκόμη και στις βα-
 σιλικές αὐλές μὲ τέτοια ἀμεσότητα και ἀθωότητα πὺ μο-
 ναχὰ ἀνάμεσα στοὺς βοσκούς τὴν βρίσκουμε.

Ἄλλωστε δὲν εἶναι διόλου εὐκόλο νὰ ξεδιακρίνουμε
 πάντοτε σωστὰ τὴν παιδικὴ ἀθωότητα ἀπὸ τὴν παιδιά-
 στικὴ, μιὰ και ὑπάρχουν πράξεις οἱ ὁποῖες αἰωροῦνται στὸ
 ἔσχατο ὄριο ἀνάμεσα στις δύο, ὁπότε τὰ χάνουμε γιὰ τὰ
 καλὰ και δὲν ξέρομε ἀν πρέπει νὰ περιγελάσουμε τὴν
 ἀπλοϊκότητα ἢ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν εὐγενικὴ καθαρότητα
 τῆς ψυχῆς. Ἐνα πολὺ περίεργο παρόμοιο παράδειγμα βρι-
 σκουμε στὴν ἱστορία τῆς θητείας τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ ΣΤ',
 ὅπως μᾶς τὴν περιέγραψε μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ του ἐμβρι-
 θεια και τὸν ἐμπεριστατωμένο του τρόπο ὁ κ. Schröckh.³
 Ὁ πάπας αὐτός, Ὀλλανδὸς τὴν καταγωγὴ, κατεῖχε τὸ
 ἀξίωμα τοῦ ποντίφηκα σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς κρισιμότερες γιὰ
 τὴν ἱεραρχία στιγμές, ὅταν μιὰ χολιασμένη παράταξη ἀπο-
 κάλυπτε ἀνελέητα ὅλα τὰ τρωτὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλη-
 σίας, ἐνῶ οἱ ἀντίθετοι εἶχαν κάθε συμφέρον νὰ τὰ συγκα-
 λύσουν. Τὸ ζήτημα ἐδῶ δὲν εἶναι τί θὰ ἔπρεπε νὰ κάμει
 στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὁ ἀληθινὰ ἀφελῆς χαρακτήρας (ἀν
 ποτὲ κανεὶς τέτοιος ἀνέβηκε κατὰ λάθος στὴν ἔδρα τοῦ
 ἀγίου Πέτρου), παρὰ κατὰ πόσο θὰ συμβιβαζόταν ἡ ἀφέ-
 λεια τοῦ φρονήματος μὲ τὸν ρόλο ἑνὸς πάπα. Αὐτὸ ἄλλω-
 στε προκαλοῦσε και τὴ μικρότερη ἀμνηχανία στοὺς προ-
 κατόχους και στοὺς διαδόχους τοῦ Ἀδριανοῦ. Ὅλοι ἀκολου-
 θοῦσαν, ἴδια και ἀπαράλλαχτα, τὴν πάγια ρωμαϊκὴ τα-

κτικὴ νὰ μὴν παραδέχονται τίποτε. Ἄλλὰ ὁ Ἀδριανὸς εἶχε
 στ' ἀλήθεια τὸν εὐθὺ χαρακτήρα τοῦ ἔθνους του και τὴν
 ἀθωότητα τῆς πρωτινῆς κοινωνικῆς του τάξης. Ἀπὸ τὸ
 στενὸ πεδίο δράσεως τοῦ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων εἶχε
 ἀνεβεῖ στὴν περιοπτὴ θέση του χωρὶς νὰ ἀπιστήσῃ στὸν
 ἀπλό του χαρακτήρα οὔτε και ὅταν βρέθηκε στὸ ὕψος τοῦ
 καινούργιου του ἀξιώματος. Οἱ καταχρήσεις στὴν Ἐκκλη-
 σία τὸν συγκινοῦσαν, και ἦταν τόσο τίμιος, ὥστε δὲν μπο-
 ροῦσε νὰ κρύφῃ ἀπὸ τὸν κόσμο ὅ,τι ὁμολογοῦσε ἐνώπιος
 ἐνωπίω. Ἀκολουθώντας τὸ τέτοιο του φρόνημα παρασύρ-
 θηκε, και μέσα στις ὁδηγίες πὺ ἔδωσε στὸν λεγάτο του
 στέλνοντάς τον στὴ Γερμανία, ἔκαμε ὁμολογίες τέτοιες,
 πὺ ἦσαν ἀνήκουστες γιὰ ὅλους τοὺς προγενέστερους πά-
 πες και ἀντιστρατεύονταν ἀπροκάλυπτα τὶς ἀρχές τῆς πα-
 πικῆς αὐλῆς. «Γνωρίζουμε καλὰ», ἔγραφε κοντὰ στὰ ἄλλα,
 «ὅτι ἀπὸ πολλὰ κιόλας χρόνια γίνανε πράγματα ἀποτρο-
 πιαστικὰ στὴν ἀγία τούτη Ἐδρα· δὲν εἶναι λοιπὸν παρά-
 ξενο πὺ ἡ ἀρρώστια μεταδόθηκε κληρονομικὰ ἀπὸ τὸ κε-
 φάλι στὰ μέλη, ἀπὸ τὸν πάπα στοὺς ἱεράρχες. Ὅλοι μας
 ξεστρατίσαμε, και ἀπὸ καιρὸ οὔτε ἕνας μας δὲν ἔκαμε τὸ
 καλό, οὔτε ἕνας». Και ἄλλοῦ πάλι προστάζει τὸν λεγάτο
 νὰ δηλώσῃ ἐξ ὀνόματός του, ὅτι αὐτός, ὁ Ἀδριανός, δὲν
 ἐπιτρέπεται νὰ ψέγεται γιὰ ὅ,τι ἔκαναν οἱ προκάτοχοί του
 και ὅτι παρόμοιες ἀσωτεῖες πάντα τὸν δυσαρεστοῦσαν,
 ἀκόμη και ὅταν βρισκόταν σὲ σκαλι κατώτερο, κτλ. Εὐκο-
 λα μπορούμε νὰ βάλουμε μὲ τὸν νοῦ μας, πὼς θὰ ἔγινε δε-
 κτὴ μιὰ παρόμοια ἀφέλεια τοῦ πάπα ἀπὸ μέρους τοῦ ρω-
 μαϊκοῦ κλήρου· τὸ λιγότερο πὺ τὸν κατηγόρησαν ἦταν ὅτι
 πρόδωσε τὴν Ἐκκλησία στοὺς αἰρετικούς. Ὡστόσο, τοῦτο

τὸ ἐξαιρετικὰ ἀσύνητο διάβημα τοῦ πάπα θὰ ἄξιζε δλάκερο τὸν σεβασμὸ καὶ τὸν θαυμασμὸ μας, ἂν μπορούσαμε νὰ πεισθοῦμε ὅτι στάθηκε στ' ἀλήθεια ἀφελές, δηλαδὴ ὅτι προῆλθε ἀναγκαῖα ἀπλῶς καὶ μόνο ἀπὸ τῆ φυσικῆ πηγαίω-τητα τοῦ χαρακτήρα του, χωρὶς διόλου νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ πιθανὲς συνέπειες, καὶ ὅτι ἐξίσου θὰ τὸ ἐπιχειροῦσε ἂν εἶχε καταλάβει σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση τὴν ἀδεξιότητα τοῦ κάνει. Ὡστόσο, ἔχουμε κάποιους λόγους νὰ πιστεύουμε ὅτι δὲν θεωροῦσε αὐτὸ τὸ διάβημα ὡς στερούμενο πολιτικῶν πλεονεκτημάτων, φτάνοντας μέσα στὴν ἀθωότητά του νὰ ἐλπίζει ὅτι μὲ τῆ διαλλακτικότητά ἀπέναντι στοὺς ἀντι-πάλους του κέρδιζε κάτι πολὺ σπουδαῖο γιὰ τὸ καλὸ τῆς δικῆς του Ἐκκλησίας. Δὲν φανταζόταν μοναχά, ὅτι ὡς ἐντιμὸς ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ κάμει τοῦτο τὸ διάβημα, ἀλλὰ καὶ πὼς μπορεῖ νὰ τὸ πάρει ἀπάνω του ὑπεύθυνα ὡς πάπας, καὶ ξεχνώντας ὅτι τὸ πιὸ φτιαχτὸ ἀπὸ ὅλα τὰ κα-
τασκευάσματα μονάχα μὲ τὴ συνεχῆ ἀρνησὴ τῆς ἀλήθειας
θὰ μπορούσε νὰ διατηρηθεῖ, ἔπεσε στὸ ἀσυγχώρητο σφάλ-μα νὰ ἀκολουθήσει κανόνες συμπεριφορᾶς, τοῦ ἴσως εἶχαν εὐδοκιμήσει σὲ καταστάσεις φυσικῆς, ἐκεῖ ὅπου τὰ πράγμα-τα ἦσαν ὀλωσδιόλου ἀντίθετα. Αὐτὸ βέβαια ἀλλάζει τὴν κρίση μας κατὰ πολὺ· καὶ ἂν δὲν μπορούμε νὰ τοῦ ἀρνη-θοῦμε τὴν ὑπόληψή μας γιὰ τῆς καρδιάς του τὴν ἐντιμότη-τα, ἀπὸ ὅπου ἀπέρρευσε καὶ ἡ πράξη του, ὡστόσο τούτη ἐξασθενίζει ὄχι λίγο μόλις ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἐδῶ ἡ φύση βρῆκε στὴν τέχνη, ὅπως καὶ ἡ καρδιά στὸ μυαλό, ἕναν ἀντίπαλο πολὺ ἀδύνατο.

Ἀφελὴς πρέπει νὰ εἶναι κάθε ἀληθινὴ ἰδιοφυΐα, ἀλλιῶς ἰδιοφυΐα δὲν εἶναι. Μόνη ἡ ἀφέλειά τῆς τὴν κάνει ἰδιοφυΐα.

καὶ ἐκεῖνο τοῦ εἶναι ἀπὸ διανοητικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀπο-ψη δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀρνηθεῖ ἀπὸ ἀποψη ἠθικῆ. Ἀγνοών-τας τοὺς κανόνες, αὐτὰ τὰ δεκανίκια τῆς ἀδυναμίας καὶ τοὺς δεσμοφύλακες τῆς διαστροφῆς, ὀδηγημένη μοναχά ἀπὸ τὴ φύση ἢ τὸ ἐνστικτο, τὸν φύλακα ἀγγελό της, βα-δίξει ἤσυχα καὶ σίγουρα μέσα ἀπὸ ὅλες τῆς παγίδες τοῦ κακοῦ γούστου, στῆς ὁποῖες μπλέκεται ἀναπόδραστα ἢ μὴ ἰδιοφυΐα, ἂν δὲν ἔχει τὴ σύνεση νὰ μὴν τῆς ζυγώσει καθό-λου. Μονάχα ἡ ἰδιοφυΐα κατέχει τὸ χάρισμα νὰ αἰσθάνε-ται οἰκεία ἀκόμη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ γνωστά τῆς πράγματα καὶ νὰ διευρύνει τὴ φύση χωρὶς νὰ βγαίνει ἀπὸ τὰ ὅρια
τῆς. Βέβαια, τὸ τελευταῖο αὐτὸ κάποτε συμβαίνει καὶ στῆς
μεγαλύτερες ἰδιοφυΐες, ἀλλὰ μονάχα ἐπειδὴ καὶ αὐτὲς
ἔχουν τῆς φανταστικῆς τοὺς στιγμές, ὅταν ἡ προστάτιδα
φύση τῆς ἐγκαταλείπει, ἐπειδὴ τῆς παρασύρει ἢ δύναμη τοῦ
παραδείγματος ἢ τῆς παραπλανᾷ τὸ διεφθαρμένο γούστο
τῆς ἐποχῆς τοὺς.

Ἡ ἰδιοφυΐα πρέπει νὰ λύνει καὶ τὰ πιὸ μπερδεμένα προβλήματα μὲ σεμνὴ ἀπλότητα καὶ εὐκολία· γιὰ κάθε ἰδιοφυΐα ἀπόφαση ἰσχύει τὸ αὐτὸ τοῦ Κολόμβου. Ὡς ἰδιο-φυΐα νομιμοποιεῖται μονάχα θριαμβεύοντας μὲ τὴν ἀθωότη-τα πάνω στὴν πιὸ περίπλοκη τέχνη. Δὲν βαδίζει σύμφω-να μὲ ἐγνωσμένες ἀρχές, παρὰ ἀκολουθεῖ ἐμπνεύσεις καὶ αἰσθήματα· ὅμως οἱ ἐμπνεύσεις τῆς εἶναι δῶρα Θεοῦ (ὅ,τι καὶ νὰ κάνει ἢ ὑγιὲς φύση εἶναι θεῖο), τὰ αἰσθήματά τῆς εἶναι νόμοι γιὰ ὅλους τοὺς καιροὺς καὶ γιὰ ὅλες τῆς γενεές. Τὸν παιδίαστικὸν χαρακτήρα, τοῦ ἀποτυπώνει ἡ ἰδιο-
φυΐα στὰ ἔργα τῆς, τὸν δείχνει καὶ στὴν ἰδιωτικὴ τῆς ζωῆ,
καὶ στὰ ἠθῆ τῆς. Εἶναι ντροπαλή, ἐπειδὴ τὸ ἴδιο εἶναι πάν-

θαίμα

τα και ἡ φύση· ὅμως δὲν εἶναι σεμνότυφη, γιατί σεμνότυφη εἶναι μοναχὰ ἢ διαφθορά. Εἶναι μυαλωμένη, γιατί ἡ φύση ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο· ὅμως δὲν εἶναι πανούργα, γιατί τέτοια μονάχα ἢ τέχνη μπορεῖ νὰ εἶναι. Εἶναι πιστὴ στὸν χαρακτήρα καὶ στὶς κλίσεις της, ὅμως ὄχι τόσο γιατί ἔχει ἀρχές, ὅσο γιατί ἡ φύση, παρ' ὅλες της τίς διακυμάνσεις, ξαναγυρίζει στὴν πρωτὴν της θέση καὶ ξαναγεννᾷ ἀδιάκοπα τὴν ἴδιαν ἀνάγκη. Εἶναι μετρούφρων, ἀκόμη καὶ κουτὴ, γιατί ἡ ἰδιοφυΐα πάντα παραμένει μυστήριον γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸν ἴδιο· ὡστόσο δὲν εἶναι περίφοβη, ἀφοῦ δὲν ξέρει τοὺς κινδύνους τοῦ δρόμου ὅπου βαδίζει. Λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν μεγαλυτέρων ἰδιοφυϊῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ λίγα ποὺ διασώθηκαν π.χ. γιὰ τὸν Σοφοκλῆ, τὸν Ἀρχιμήδη, τὸν Ἴπποκράτη καὶ —ἀπὸ τὴ νεότερη ἐποχὴ— γιὰ τὸν Ariosto, τὸν Dante καὶ τὸν Tasso, τὸν Raffaello, τὸν Albrecht Dürer, τὸν Cervantes, τὸν Shakespeare, τὸν Fielding, τὸν Sterne κ.ἄ. ἐπιβεβαιώνουν τοῦτο τὸν ἰσχυρισμό.

Ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται πολὺ πῶς δυσκολοχώνευτο εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ μέγας πολιτικὸς ἢ στρατηλάτης δείχνονται ἀφελεῖς μόλις ἡ ἰδιοφυΐα τους τοὺς κάμει τρανοὺς. Θὰ ἀναφέρω ἐδῶ μονάχα τὸν Ἐπαμεινώνδα καὶ τὸν Ἰούλιο Καίσαρα, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, καὶ τὸν Ἐρρίκο Δ' τῆς Γαλλίας, τὸν Γουστάβο Ἀδόλφο τῆς Σουηδίας καὶ τὸν τσάρο Πέτρο τὸν Μεγάλον, ἀπὸ τοὺς νεότερους. Ὁ δούκας τοῦ Marlborough, ὁ Turenne καὶ ὁ Vendôme παρουσιάζουν ὅλοι τους τὸν ἴδιον χαρακτήρα. Ὅσο γιὰ τὸ ἕτερον φύλον, ἡ φύση τοῦ ἔταξε τὴν ὑψιστὴ τελειότητα μέσα στὴν ἀφέλεια τοῦ χαρακτήρα. Τίποτε δὲν παλεύει τόσο νὰ ἀποκτήσει ἢ γυναικεῖα φιλαρέ-

σκεια ὅσο τὴν ἐπίφραση τῆς ἀφέλειας· καὶ αὐτὸ εἶναι ἀπὸδειξη ἀρκετὴ (ἀκόμη καὶ ἂν μᾶς ἔλειπαν οἱ ἄλλες), ὅτι σὲ τούτῃ τὴν ἰδιότητα στηρίζεται ἢ πῶς μεγάλη δύναμη τοῦ γυναικείου φύλου. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ κρατούσες ἀρχές τῆς γυναικείας ἀγωγῆς βρίσκονται πάντα σὲ ἀντίθεση μὲ τοῦτο τὸ στοιχεῖον, γι' αὐτὸ καὶ ἡ γυναίκα στὸ ἠθικὸν πεδῖον δυσκολεύεται ἐξίσου ὅσο καὶ ὁ ἄνδρας στὸ διανοητικὸν νὰ κρατήσει ἀλώβητο τὸ ὑπέροχον τοῦτο δῶρον τῆς φύσης, συνδυάζοντας τὸ παράλληλα μὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς καλῆς ἀγωγῆς· καὶ ἡ γυναίκα, ποὺ συνδέει τὴν ἀφέλεια τοῦ ἥθους μὲ τὴν ἐπιδέξια κοινωνικὴ συμπεριφορά, εἶναι ἐξίσου ἀξιόσεβαστη ὅσο καὶ ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ποὺ συνταριάζει τὴν ἰδιοφυΐαν ἐλευθερίαν τοῦ στοχασμοῦ μὲ δλάκερη τὴν αὐστηρότητα τῆς σχολαστικῆς παιδείας.

Ἀπὸ τὴν ἀφελὴ σκέψη ἀπορρέει ἀναγκαῖα μιὰ ἀφελὴς ἔκφραση τόσο στὰ λόγια ὅσο καὶ στὶς κινήσεις, ἢ ὅποια εἶναι τὸ σπουδαιότερον συστατικὸν τῆς χάριτος. Μὲ τὴν ἀφελὴ τούτῃ χάρι· ἢ ἰδιοφυΐαν ἐκφράζει τίς ἐξοχότερες καὶ βαθύτερες σκέψεις της, ποὺ εἶναι θεῖα ἀποφθέγματα ἀπὸ τὸ στόμα ἐνὸς παιδιοῦ. Ἐνῶ ὁ σχολαστικισμὸς, ἀδιάκοπα τρέμοντας μὴν κάνει κάποιον λάθος, καρφώνει τὰ λόγια καὶ τίς ἐννοιές του στὸν σταυρὸ τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς λογικῆς, εἶναι σκληρὸς καὶ ἀκαμπτος, γιὰ νὰ μὴν τυχὸν καὶ εἶναι ἀσαφής, λέει πολλά, θέλοντας νὰ ἀποφύγει τὰ πολλά, καὶ ἀφαιρεῖ τὴν δύναμιν καὶ τὴν οἰζύτητα ἀπὸ τὴν σκέψιν, μήπως καὶ ἡ σκέψιν κόψει τὸν ἀπρόσεχτον — ἡ ἰδιοφυΐα δίνει στὴ δικὴν της σκέψιν μὲ μιὰ καὶ μόνην πινελιὰ περίγραμμα γιὰ πάντα καθορισμένο, στέρεον καὶ ὡστόσο ἐλεύθερον. Ἄν στὴν πρώτη περίπτωσιν τὸ σημεῖον παραμένει αἰώνια ἕτερογενές

καὶ ξένο πρὸς τὸ σημαϊνόμενον, στὴ δεύτερη ἢ γλώσσα ξε-
πηδαεὶ ἀπὸ τῆ σκέψης ὅταν μὲ ἐσώτερη ἀναγκαιότητα καὶ
ἔτσι συνυφαίνεται σὲ τέτοιο βαθμὸ μᾶζι τῆς, ὥστε κάτω
ἀπὸ τὸ σωματικὸ τοῦ περιβλήματος τὸ πνεῦμα παρουσιάζε-
ται ξεγυμνωμένο. Μιὰ τέτοιαν ἔκφραση, ὅπου τὸ σημεῖο
ἀφανίζεται ὀλοκληρωτικὰ μέσα στὸ σημαϊνόμενον καὶ ὅπου
ἡ γλώσσα ἀφήνει οἰονεὶ γυμνὴ τὴν ὅποια σκέψη ἐκφρά-
ζει, ἀφοῦ καμιὰ ἄλλη γλώσσα δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐξεικο-
νίσει χωρὶς συνάμα νὰ τὴν συγκαλύψει, τὴν ὀνομάζουμε
κατεξοχὴν ἰδιοφυῆς καὶ πνευματῶδες ὕψος.

Ἐλεύθερα καὶ φυσικὰ, ὅπως ἡ ἰδιοφυΐα στὰ πνευμα-
τικὰ τῆς ἔργα, ἐκφράζεται καὶ ἡ ἀθωότητα τῆς καρδιάς
στὴ ζωντανὴ συναναστροφή. Καθὼς εἶναι γνωστὸ, στὴν
κοινωνικὴ ζωὴ ἔχουμε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπλότητα
καὶ τὴν αὐστηρὴ ἀλήθεια τῆς ἔκφρασης ἐξίσου ὅσο καὶ
ἀπὸ τὸ ἀπονήρευτο φρόνημα, καὶ ἡ μυγαγγιχτὴ ἐνοχλή,
καθὼς καὶ ἡ εὐπιστὴ φαντασία, ἔκαμαν ἀναγκαῖα μιὰν πε-
ρίφοβη εὐπρέπεια. Χωρὶς νὰ λέμε ψέματα, μιλάμε τίς πιὸ
πολλὲς φορές ἀλλιῶς ἀπ' ὅ,τι σκεφτόμαστε· πρέπει νὰ κα-
ταφεύγουμε σὲ περιστροφές γιὰ νὰ ποῦμε πράγματα ποῦ
μονάχα τὴ νοσηρὴ φιλαυτία μποροῦν νὰ θίξουν καὶ μονάχα
τὴ διεφθαρμένη φαντασία μποροῦν νὰ φέρουν σὲ κίνδυνον.
Ἡ ἄγνοια τῶν συμβατικῶν τούτων νόμων, συνδεδεμένη μὲ
φυσικὴ εἰλικρίνεια, ἡ ὅποια περιφρονεῖ κάθε σκολιὰ ὁδὸ καὶ
κάθε ἐπίφαση ψεύδους (δὲν μιλάμε ἐδῶ γιὰ τὴ χοντροκο-
πιά, ποῦ αὐτὰ τὰ παραμερίζει ἀπὸ μπροστὰ τῆς γιὰ τὴν
ἐνοχλοῦν), γεννοῦν μιὰν ἀφέλεια τῆς ἔκφρασης στὴ συνα-
ναστροφή, ἀφέλεια ποῦ συνίσταται στὸ ὅτι κάποιος καλεῖ
μὲ τὸ ἀληθινὸ τους ὄνομα, καὶ ὅσο πιὸ κοφτὰ γίνεται, πρά-

γματα ποῦ εἶτε δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται καθόλου νὰ τὰ ὀνομα-
τίσουμε εἶτε μᾶς ἐπιτρέπεται μὲ τεχνητὸ μονάχα τρόπο.
Σὲ τούτῃ τὴν κατηγορίᾳ ἀνήκουν οἱ συνηθισμένες ἐκφρά-
σεις τῶν παιδιῶν. Προκαλοῦν γέλιο ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίθε-
σῆς τους πρὸς τὰ ἦθη, μέσα μας ὡστόσο ὀμολογοῦμε πάν-
τα ὅτι τὸ παιδί ἔχει δίκιο.

Τὸ ἀφελὲς τοῦ φρονήματος, ἂν τὸ πάρουμε στὴν κυ-
ριολεξία, εἶναι βέβαια δυνατὸ νὰ τὸ ἀποδώσουμε ἀποκλει-
στικὰ καὶ μόνο στὸν ἄνθρωπον ὡς ὃν ποῦ δὲν ὑπόκειται
ὀλότελα στὴ φύση, ἂν καὶ μποροῦμε νὰ τοῦ τὸ ἀποδώσου-
με μοναχὰ στὸν βαθμὸ ποῦ μέσα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἐνεργεῖ
ἡ καθαρὴ φύση· ὡστόσο, χάρις σὲ κάποιον ἐνέργημα τῆς
ποιητικῆς φαντασίας, συχνὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ ἔλλογο
στὸ ἄλογο. "Ἐτσι, συχνὰ ἀποδίδουμε ἀφελὴ χαρακτήρα σὲ
ἕνα ζῶον, σὲ ἕνα τοπίο, σὲ ἕνα κτήριον ἢ καὶ στὴ φύση γενι-
κά, ἀντιπαραθέτοντάς τον στὴν αὐθαιρεσία καὶ στίς φαν-
τασιοκόπες ἰδέες τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ αὐτὸ προαπαιτεῖ
πάντα ὅτι μέσα στὴ σκέψη μας δίνουμε στὸ ἄβουλο βού-
ληση καὶ κοιτάζουμε νὰ συμπεριφέρεται σὲ αὐστηρὴ συμ-
φωνία μὲ τὸν νόμον τῆς ἀναγκαιότητας. Ἡ δυσαρέσκεια
γιὰ τὴν κακὴ χρῆσιν τῆς δικῆς μας ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ
γιὰ τὴν ἔλλειψη ἠθικῆς ἀρμονίας στίς πράξεις μας εὐκόλα
προκαλεῖ μιὰ τέτοια διάθεση, ὅποτε ἀπειθυνόμεστε στὸ
ἄλογο ὅταν νὰ ἦταν πρόσωπον καὶ θεωροῦμε δικὸ τοῦ κατόρ-
θωμου τὴν αἰώνια ἀπαράλλαχτη συμπεριφορὰ τοῦ ἢ ζη-
λεύουμε τὴν ἡσυχὴ στάση του, λὲς καὶ εἶχε πράγματι νὰ
ἀντιπαλέσει μὲ τὸν πειρασμὸ νὰ κάμει τὸ ἀντίθετον. Σὲ μιὰ
τέτοια στιγμή μᾶς βολεῖ νὰ θεωρήσουμε τὸ προνόμιον τοῦ
Λόγου μας ὡς κατάρα καὶ συμφορὰ καί, νιώθοντας ἔντονα

τὴν ἀτέλεια τῶν ἔμπρακτων πραγματώσεών μας, νὰ κρί-
νουμε ἄδικα τὶς φυσικὲς καταβολὲς καὶ τὸν προορισμὸ μας.

Κατόπιν βλέπουμε τὴν ἄλογη φύση ὡς εὐτυχέστερη
ἀδελφή, πὺξ ἔξेमεινε πίσω στὸ μητρικὸ σπιτικό, ἐνῶ ἐμεῖς
μέσα στὴν ἀλαζονεία τῆς ἐλευθερίας μας, φύγαμε καὶ τρα-
βήξαμε μὲ ὄρμη στὰ ξένα. Ἀλλὰ μὲ λαχτάρια ὀδυνηρῆ ἐπι-
θυμοῦμε νὰ ξαναγυρίσουμε ἐκεῖ, μόλις ἀρχίσουμε νὰ δοκι-
μάζουμε τὰ βάσανα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μέσα στὴ μάκρινή
ξενιτιά τῆς τέχνης ἀκούσουμε τῆς μάνας τῆ συγκινητικῆ
φωνῆ. Ὅσο εἴμαστε παιδιὰ τῆς φύσης μονάχα, εἴμαστε
εὐτυχησμένοι καὶ τέλειοι· γίναμε λεύτεροι καὶ χάσαμε καὶ
τὰ δύο. Ἀπὸ δῶ ἀναβρῦζει μιὰ διπλὴ καὶ πολὺ ἄνιση λα-
χτάρια γιὰ τὴ φύση — λαχτάρια γιὰ τὴν εὐδαιμονία της καὶ
λαχτάρια γιὰ τὴν τελειότητά της. Τὴν ἀπώλεια τῆς πρώ-
της θρηνεῖ μονάχα ὁ αἰσθητὸς ἄνθρωπος· γιὰ τῆς δεύτερης
τὴν ἀπώλεια μονάχα ὁ ἠθικὸς μπορεῖ νὰ πενήθει.

Ἀναρωτήσου λοιπὸν, εὐαίσθητε φίλε τῆς φύσης, μήπως
μὲ τὴ νωθρότητά σου ἀναζητᾷς τὴ γαλήνη της, καὶ μὲ τὴν
προσβεβλημένη σου ἠθικὴ τὴ συμφωνία μαζί της. Ὅταν
ἡ τέχνη σὲ ἀηδιάζει καὶ οἱ καταχρήσεις τῆς κοινωνίας σὲ
σπρώχνουν στὴ μοναξιά τῆς ἀψυχῆς φύσης, ἀναρωτήσου
ἂν ἐκεῖνο πὺξ ἀπεχθάνεσαι σὲ αὐτὴν πὺξ πολὺ εἶναι οἱ στε-
ρήσεις, τὰ βάρη καὶ οἱ μόχθοι της ἢ μήπως εἶναι ἡ ἠθικὴ
της ἀναρχία, ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἡ ἀταξία της; Στους μό-
χθους καὶ στις στερήσεις πρέπει νὰ σὲ ρίξει τὸ θάρρος σου
μὲ χαρά, καὶ ἀποζημιώσή σου ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ
ἴδια ἡ ἐλευθερία, ἀπὸ ὅπου ἀπορρέουν τοῦτα τὰ βάσανα.
Καὶ βέβαια ἔχεις τὸ δικαίωμα νὰ θέσεις ὡς στόχο σου μα-
κρινὸ τὴ γαλήνια εὐτυχία τῆς φύσης, ἀλλὰ μονάχα ἐκεῖνη

πὺξ ἀποτελεῖ τὴν ἀμοιβὴ τῆς ἀξιοσύνης σου. Μὴν παρα-
πονιέσαι λοιπὸν γιὰ τὴν δυσκόλεψε ἡ ζωὴ, γιὰ τὴν ἡ κοινωνικὴ
θέση τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἄνιση, γιὰ τὴν ἡ κατάσταση εἶναι
στενεμένη, γιὰ τὴν ἡ ἰδιοκτησία δὲν εἶναι σίγουρη, γιὰ τὴν
ὑπάρχει ἀχαριστία, καταπίεση, δίωξη· σὲ ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ
πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ὑποταχθεῖς ἐλεύθερα καὶ μάλιστα νὰ
τὰ σεβαστεῖς ὡς φυσικοὺς ὄρους τοῦ ἀληθινὰ καλοῦ· μονα-
χὰ ὅ,τι κακὸ ἔχουν ὅλα τοῦτα πρέπει νὰ οἰκτίρεις, καὶ ὄχι
ἀπλῶς μὲ ἄτονα δάκρυα. Πιότερο νὰ γνοιάζεσαι πῶς ἐσὺ
θὰ ἐνεργήσεις μέσα στις κηλίδες καθαρὰ, μέσα στὴ σκλα-
βία ἐλεύθερα, μέσα στὴν ἰδιότροπη ἀλλαγὴ σταθερά, μέσα
στὴν ἀναρχία νομοτελειακά. Μὴ φοβᾶσαι τὴ σύγχυση γύ-
ρω σου, παρὰ τὴ σύγχυση μέσα σου· ἐπιδίωκε τὴν ἐνό-
τητα, ὅμως μὴν τὴν ζητᾷς στὴν ὁμοιομορφία· ἐπιδίωκε τὴ
γαλήνη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἰσορροπία, ὄχι μὲ τὴ στασιμότητα
στὴ δραστηριότητά σου. Ἡ φύση ἐκεῖνη, τὴν ὁποία ζη-
λεύεις μέσα στὰ ἄλογα ὄντα, δὲν ἀξίζει κανένα σέβας καὶ
καμιὰ λαχτάρια. Βρίσκεται πίσω σου, καὶ πρέπει νὰ βρί-
σκεται αἰώνια πίσω σου. Τώρα πὺξ ἡ σκιάλα ὅπου πατου-
σες ἔφυγε πὺξ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια σου, δὲν σοῦ μένει ἄλλη
ἐκλογὴ παρὰ νὰ ἀδραχτεῖς ἀπὸ τὸν νόμο μὲ λεύτερη συν-
εἶδηση καὶ βούληση, εἰδαλλιῶς νὰ πέσεις σὲ βάθος ἀπύ-
θμενο δίχως καμιὰ σωτηρία.

Μὰ σὰν παρηγορηθεῖς γιὰ τὴ χαμένη εὐτυχία τῆς φύ-
σης, κάμε τὴν τελειότητά της τῆς καρδιάς σου πρότυπο.
Μόλις βγεῖς ἀπὸ τὸν τεχνητὸ σου περίγυρο καὶ τραβήξεις
κατ' αὐτὴν, θὰ τὴν δεῖς νὰ στέκει μπροστά σου στὴ μεγά-
λη της γαλήνη, στὴν ἀφελή της ὁμορφία, στὴν παιδιάστι-
κη ἀθωότητα καὶ ἀπονηρεψία της — καὶ τότε νὰ ἐγκύψεις

Ubeln
paraitm dais
Resignation
das Böse

Verwirrung

Sehn
sucht

viel Kommenheit

σέ τούτη τήν εικόνα και νά καλλιεργήσεις τούτο τὸ αἶσθημα, πού εἶναι ἄξιο τῆς ἀνθρωπιᾶς σου στήν πιὸ ἔξοχη σημασία της. Μὴ θέλεις πιά νά ἀνταλλάξεις τὴ θέση σου μαζί της, παρὰ δέξου τὴν μέσα σου και πάσχισε νά παντρέψεις τὴν ἄπειρη ὑπεροχὴ της με τὴ δική σου ἄπειρη προνομία, γιὰ νά γεννηθεῖ και ἀπὸ τὰ δύο μαζί τὸ θεῖο. Ἄς σέ περιβάλλει ὡσὰν ἐράσμιο εἰδύλλιο, πού μέσα του ξαναβρίσκεις τὸν ἑαυτό σου ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ μπερδέματα τῆς τέχνης και ὅπου ἀντλεῖς θάρρος και καινούργια ἐμπιστοσύνη γιὰ νά τραβήξεις μπροστά, ἀνάβοντας ξανά στήν καρδιά σου τὴ φλόγα τοῦ ιδεώδους, πού τόσο εὐκολα σβήνει μέσα στις θύελλες τῆς ζωῆς.

Εἰληρελ
 → Ὅταν ἀναθυμᾶται κανεὶς τὴν ὠραία φύση πού περιέβαλλε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες· ὅταν ἀναλογίζεται πόσο οἰκεῖα ζοῦσε τούτος ὁ λαὸς κάτω ἀπὸ τὸν καλότυχο οὐρανὸ του με τὴν ἐλεύθερη φύση, πόσο πολὺ ἐγγύτερα βρίσκονταν οἱ παραστάσεις, τὰ αἰσθήματα και τὰ ἥθη του στήν ἀπονήρευτη φύση και πόσο πιστὸ τῆς ἔκτυπο εἶναι τὰ ποιητικά του ἔργα — τότε θὰ πρέπει νά μᾶς παραξενέψει ἡ παρατήρηση, ὅτι ἐδῶ βρίσκουμε πολὺ λίγα ἔχνη τοῦ συναισθηματικοῦ ἐνδιαφέροντος πού μπορεῖ νά προσελκύει ἐμᾶς τοὺς νεότερους σέ σκηνές και σέ χαρακτῆρες τῆς φύσης. Ὁ Ἕλληνας εἶναι βέβαια σέ ὕψιστο βαθμὸ ἀκριβῆς, πιστὸς και λεπτομερειακὸς στήν περιγραφή της, ὡστόσο ὄχι περισσότερο και χωρὶς ἐντονότερη ψυχικὴ συμμετοχὴ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι και στήν περιγραφή μιᾶς φορεσιᾶς, μιᾶς ἀσπίδας, μιᾶς πανοπλίας, ἐνὸς οἰκιακοῦ σκεύους ἢ ὁποιοῦ δήποτε μηχανικοῦ προϊόντος. Στὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ ἀντικείμενο φαίνεται νά μὴν κάνει καμιὰ διάκριση ἀνάμεσα σέ

ὅ,τι ὑπάρχει ἀπὸ μοναχὸ του και σέ ὅ,τι ὑπάρχει χάρις στήν τέχνη και στήν ἀνθρώπινη βούληση. Ἡ φύση φαίνεται νά ἐνδιαφέρει περισσότερο τὴ διάνοιά του και τὴ γνωστικὴ του περιέργεια παρὰ τὸ ἠθικὸ του αἶσθημα· δὲν προσηλώνεται σέ αὐτὴν, ὅπως ἐμεῖς οἱ νεότεροι, με ἐγκάρδιότητα, με αἰσθηματικὸτητα, με γλυκεῖα θλίψη. Καὶ μάλιστα ὅταν προσωποποιεῖ και θεοποιεῖ τὰ ἐπὶ μέρους της φαινόμενα, ἐξεικονίζοντας τὰ ἔργα της ὡς πράξεις ἐλεύθερων ὄντων, καταργεῖ μέσαθὲ της τὴ γαλήνια ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία τόσο ἔλκει ἐμᾶς. Ἡ ἀνυπόμονη φαντασία του τὸν ὀδηγεῖ πέρα ἀπὸ αὐτὴν, σὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Μονάχα τὸ ζωντανὸ και τὸ ἐλεύθερο, μονάχα χαρακτῆρες, πράξεις, πεπωμένα και ἥθη τὸν ἱκανοποιοῦν και ἂν ἐμεῖς, σέ κάποιες ἠθικὲς διαθέσεις τοῦ θυμικοῦ μας, εὐχόμεσθε νά θυσιάσουμε τὸ πλεονέκτημα τοῦ αὐτεξουσίου, πού τόση ἀμάχη με τὸν ἴδιο μας τὸν ἑαυτό, τόσες ἀναταραχὲς και συγχύσεις μᾶς γεννᾷ, και νά πάρουμε σέ ἀντάλλαγμα τὴν ἀπροαίρετη, ἀλλὰ γαλήνια ἀναγκαιότητα τοῦ ἄλογου ὄντος, τοῦ Ἕλληνα ἡ φαντασία πασχίζει, ὀλωσδιόλου ἀντίστροφα, νά στήσει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης μέσα στὸν ἄψυχο κιόλας κόσμον και νά ἀφήσει περιθώρια στὴ βούληση και ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου δεσπόζει τυφλὴ ἀνάγκη.

→ Ἀπὸ πού ἄραγε νά προέρχεται τούτη ἡ διαφορά τῶν πνευμάτων; Πῶς γίνεται και ἐμεῖς, πού τόσο ἄπειρα κατώτεροι εἴμαστε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους σέ ὅ,τι εἶναι φύση, θητεύουμε στὴ φύση σέ μεγαλύτερο βαθμὸ, εἴμαστε ἐγκάρδια προσηλωμένοι σέ αὐτὴν και ἀγκαλιάζουμε με τὰ θερμότερα αἰσθήματα ἀκόμη και τὸν ἄψυχο κόσμον; Ὁ λόγος εἶναι ὅτι σέ μᾶς ἡ φύση ἔχει χαθεῖ μέσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώ-

Wes begierde

Phantasie

Schicksale

unendlich

 ↓
 εξαφανιστε
 verschwunden

μηδες eeltag

πους και ἔτσι τὴν ξανασυναντᾶμε σὲ ὅλη της τὴν ἀλήθεια μοναχὰ ἔξω ἀπὸ αὐτούς, δηλαδή στὸν ἄψυχο κόσμο. Ὅχι ἢ μεγαλύτερη συμφωνία μὲ τὴ φύση παρά, ἀπεναντίας, ἢ ἐναντιότητα τῶν σχέσεων, καταστάσεων και ἡθῶν μας πρὸς αὐτὴν μᾶς ὠθεῖ νὰ ἱκανοποιήσουμε τὴν ἀφυπνιζόμενη ὁρμὴ γιὰ ἀλήθεια και ἀπλότητα — ὁρμὴ πού, ἴδια μὲ τὴν ἠθικὴ προδιάθεση, ἀπὸ ὅπου και πηγάζει, βρίσκεται ἀδιάφορη και ἀνεξάλειπτη σὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες καρδιές — μέσα στὸν φυσικὸ κόσμο, ἀφοῦ στὸν ἠθικὸ ἐλπίδα τέτοιας ἱκανοποίησης δὲν ὑπάρχει. Γι' αὐτὸ και τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο, πού μᾶς προσηλώνει στὴ φύση, συγγενεῦει τόσο πολὺ μὲ τὸ αἶσθημα πού μᾶς κάνει νὰ λυπούμαστε γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία, πού πέταξε και πάει πιά, και γιὰ τὴν παιδικὴ ἀθωότητα. Ἡ παιδικὴ μας ἡλικία εἶναι ἡ μόνη ἀρτιμελὴς φύση πού συναντᾶμε ἀκόμη στὴν πολιτισμένη ἀνθρωπότητα, γιὰ τοῦτο και δὲν εἶναι παράξενο πού κάθε χνάρι τῆς φύσης γύρω μας μᾶς ὀδηγεῖ πίσω στὴν παιδικὴ μας ἡλικία.

Πολὺ διαφορετικὰ ἦσαν τὰ πράγματα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες.* Σὲ αὐτούς ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐκφυλίστηκε τόσο

* Ἀλλὰ στοὺς Ἕλληνες μονάχα. Γιατὶ χρειαζόταν ἡ ζωερὴ κίνηση και ἡ δαψιλὴς πλημμονὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, πού ἐντὸς της ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ δοθεῖ πνοὴ στὸ ἄψυχο και νὰ ἀκολουθηθεῖ μὲ τόσο ζῆλο ἢ πρότυπη εἰκόνα τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ὁ ἀνθρώπινος κόσμος τοῦ Ossian, π.χ., ἦταν ἐνδεὴς και μονότονος: ἀντίθετα, τὸ ἄψυχο γύρω του ἦταν τρανὸ, κολοσσιαῖο, ἰσχυρὸ, και ἔτσι ἐπιβαλλόταν και διαφέντευε ἀκόμη και ἐναντία στοὺς ἀνθρώπους τὰ δικαιώματά του. Γι' αὐτὸ και στίς ὠδὲς τούτου τοῦ ποιητῆ ἡ ἄψυχη φύση (ἀντίθετα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο) προβάλλει πολὺ περισσότερο ὡς ἀντικείμενο τοῦ αἰσθήματος. Ὡστόσο, ἤδη ὁ Ossian θρηγεῖ τὸν ξεπεσμὸ τῆς ἀνθρω-

fröhlich = χαρούμενη
ευωχισμένη *

ὥστε νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ φύση. Ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινωνικῆς τους ζωῆς ἐδραζόταν σὲ αἰσθήματα, ὄχι σὲ κάποιο κατασκευάσμα τῆς τέχνης: και ἡ ἴδια τους ἢ θεολογία ἀποτελοῦσε ἐμπνευση ἐνὸς ἀφελοῦς αἰσθήματος, γέννημα μιᾶς ~~φαιδρῆς~~ φαντασίας, και ὄχι τοῦ σχολαστικοῦ λογικοῦ, ὅπως ἡ ἐκκλησιαστικὴ πίστη τῶν νεότερων ἐθνῶν: και ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Ἕλληνας δὲν εἶχε χάσει τὴ φύση μέσα στὴν ἀνθρωπιά του, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μείνει ἐκπληκτος ἀπὸ τὴ φύση ὅταν τὴν συναντοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, οὔτε και νὰ νιώθει τόσο ἐντονη ἀνάγκη γιὰ τὰ ἀντικείμενα πού μέσα τους ξαναβρίσκεται ἡ φύση. Ὦντας σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του και εὐτυχῆς στὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπιᾶς του, παρέμενε προσκολλημένος σὲ τούτη ὡς ἀρχὴ του και προσπαθοῦσε ὅλα τὰ ἄλλα νὰ τὰ φέρει κοντὰ σὲ αὐτὴν, ἐνῶ ἐμεῖς δὲν βρισκόμαστε σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό μας, και ἔχοντας κακοτυχίσει στίς ἐμπειρίες μας μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, δὲν ἔχουμε ἀνάγκη πὺ πειστικὴ παρά νὰ φύγουμε ἀπὸ μέσα της και νὰ πάψουμε πιά νὰ βλέπουμε μιὰ τόσο κακοχυμένη φόρμα.

Τὸ αἶσθημα, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε ἐδῶ, δὲν εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνο πού εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι: μᾶλλον ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο πού ἔχουμε ἐμεῖς γιὰ τοὺς ἀρχαίους. Ἐκεῖνοι ἐνιωθάν φυσικά: ἐμεῖς νιώθουμε τὸ φυσικὸ. Ἀναμφίβολα ἦταν ὁλοτε-

πιᾶς, και μολοντί στὸν λαό του μικρὸς ἦταν ὁ κύκλος τοῦ πολιτισμοῦ και τῶν φθορῶν του, ἡ ἐμπειρία τούτη στάθηκε ἀρκετὰ ζωντανὴ και ἐμφαντικὴ γιὰ νὰ ὠθήσει τὸν σκιαγμένο, εὐαίσθητο ἠθικὸ ποιητὴ στὸν ἄψυχο κόσμο και πάλι, και νὰ διαποτίσει τίς ὠδὲς του μὲ τὸν ἐλεγειακὸ ἐκεῖνο τόνο, πού τίς κάνει γιὰ μᾶς τόσο συγκινητικὲς και ἐλκυστικὲς.

Götter
Lehre

λα διαφορετικό τὸ αἶσθημα πὸν γέμιζε τὴν ψυχὴ τοῦ Ὀμήρου, ὅταν περιέγραφε πῶς ὁ θεῖος χοιροβοσκὸς περιποιοῦνταν τὸν Ὀδυσσεά, ἀπὸ ἐκεῖνο πὸν κινουῖσε τὴν ψυχὴ τοῦ νεαροῦ Βέρθερου, ὅταν διάβαζε τούτη τὴ ραψωδία ὕστερα ἀπὸ μιὰ βαρετὴ συντροφιά. Τὸ δικό μας αἶσθημα γιὰ τὴ φύση μοιάζει μὲ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀρρώστου γιὰ τὴν υγεία.

Καθὼς ἡ φύση σιγά-σιγά ἄρχισε νὰ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ὡς ἐμπειρία καὶ ὡς τὸ (ἐνεργὸ καὶ αἰσθανόμενο) ὑποκείμενο, τὴν βλέπουμε νὰ ἀνατέλλει στὸν ποιητικὸ κόσμον ὡς ἰδέα καὶ ὡς ἀντικείμενο. Τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, πὸν ἦταν τὸ πιὸ προχωρημένο τόσο σὲ ὅ,τι εἶναι ἀφύσικο ὅσο καὶ στὸν στοχασμὸ πάνω στὸ ἀφύσικο, ἔπρεπε πρῶτον καὶ περισσότερο νὰ συγκινηθεῖ ἀπὸ τὸ φαινόμενο τοῦ ἀφελοῦς καὶ νὰ τοῦ δώσει καὶ ἓνα ὄνομα. Ἀπ' ὅσο ξέρω, τοῦτο τὸ ἔθνος ἦσαν οἱ Γάλλοι. Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀφελοῦς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὸ εἶναι βέβαια πολὺ παλαιότερο, καὶ χρονολογεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς φθορᾶς. Τούτη ἡ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο τοῦ αἰσθάνεσθαι εἶναι, π.χ., ἐξαιρετικὰ ἐκδηλῆ στὸν Εὐριπίδην, ἂν τὸν συγκρίνουμε μὲ τοὺς προγενεστέρους του, ἰδιαιτέρως τὸν Αἰσχύλον, καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ποιητὴς τοῦτος ἦταν τὸ ἀγαπημένο παιδί τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἴδια μεταστροφὴ μπορεῖ νὰ πιστοποιηθεῖ καὶ στοὺς ἀρχαίους ἱστορικούς. Ὁ Ὀράτιος, ὁ ποιητὴς μιᾶς καλλιεργημένης καὶ διεφθαρμένης ἐποχῆς, ὕμνει τὴ γαλήνια εὐδαιμονία στὴν ἔπαυλὴ του στὰ Τίβουρα, καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ὀνομάσουμε ἀληθινὸ ἐγκαινιαστὴ αὐτοῦ τοῦ συναίσθηματικοῦ εἴδους ποίησης, τὸ ἴδιο ὅπως παραμένει καὶ ἓνα ἀξεπέραστο ἀκόμη πρότυπό της. Ἐπίσης στὸν Προπέρτιον, στὸν

H θυμ
εἶναι τὸ
ἐνεργὸ
ὑποκείμενο

Νίτς
→

V

!!

Βιργίλιον κ.ἄ. βρίσκουμε ἔχνη αὐτοῦ τοῦ τρόπου τοῦ αἰσθάνεσθαι — λιγότερα στὸν Ὀβίδιον, πὸν δὲν εἶχε τὴν ἀπαραίτητη πλησμονὴ τῆς καρδιάς καὶ πὸν στὴν ἐξορία του στοὺς Τόμους ἐνιωθε ὀδυνηρὰ νὰ τοῦ λείπει ἡ εὐδαιμονία ἐκεῖνη πὸν τόσο εὐχάριστα στεροῦνταν ὁ Ὀράτιος στὰ Τίβουρα.

Παντοῦ οἱ ποιητὲς εἶναι ἤδη ἐξ ὀρισμοῦ οἱ διαφεντευτὲς τῆς φύσης. Ἄν δὲν μποροῦν πιά νὰ εἶναι καὶ ἂν ἤδη μέσα τοὺς νιώθουν τὴν καταστροφικὴ ἐπήρεια αὐθαίρετων καὶ τεχνητῶν κατασκευασμάτων ἢ πάντως εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀντιπαλέψουν, τότε θὰ ἐμφανιστοῦν ὡς μάρτυρες καὶ ὡς ἐκδικητὲς τῆς φύσης. Ἡ θὰ εἶναι φύση ἢ θὰ ἀναζητοῦν τὴ χαμένη φύση. Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτουν δύο ἐντελῶς διαφορετικὰ εἶδη ποίησης, πὸν ἐξαντλοῦν καὶ ἐκμετροῦν ὀλόκληρο τὸ πεδίο τῆς ποίησης. Ὅλοι οἱ ποιητὲς, ὅσοι εἶναι πραγματικοὶ ποιητὲς, ἀνήκουν ἢ στοὺς ἀφελεῖς ἢ στοὺς συναίσθηματικούς, ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς εἶναι φτιαγμένη ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τους ἢ μὲ τὸ ποιῆσαι τυχαῖες περιστάσεις ἐπηρέασαν τὴ γενικὴ τους παιδεία καὶ τὴν παροδικὴ τους ψυχικὴ διάθεση.

Ὁ ποιητὴς ἐνὸς ἀφελοῦς καὶ πνευματώδους νεανικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ ἐκεῖνος πὸν τὸν προσεγγίζει περισσότερο σὲ ἐποχὲς τεχνητοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι αὐστηρὸς καὶ συνεσταλμένος, ὅπως ἡ παρθενικὴ Ἄρτεμη στὰ δάση της· δὲν ἐμπιστεύεται κανέναν καὶ ἀποφεύγει τὴν καρδιά πὸν τὸν ἀποζητᾷ καὶ τὸν πόθο πὸν θέλει νὰ τὸν ἀγκαλιάσει. Ἡ στεγνὴ ἀλήθεια, μὲ τὴν ὁποία πραγματεύεται τὸ ἀντικείμενό του, ὄχι σπάνια φαίνεται ὡς ἀναισθησία. Τὸ ἀντικείμενο τὸν κυριαρχεῖ ὀλότελα, ἡ καρδιά του δὲν βρίσκεται, σάν τὸ εὐτελὲς μέταλλο, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπι-

Bewahret
gufanig
g kardiam

Zeugzeug
Kächer
diea diam
η διακωτες

φάνεια, παρά πρέπει να την αναζητήσεις βαθιά, όπως και το χρυσάφι. Όπως η θεότητα πίσω από το κτίσμα του κόσμου, έτσι και εκείνος στέκει πίσω από το έργο του· ο ίδιος είναι το έργο, και το έργο είναι ο ίδιος· και θα πρέπει κανείς να μην είναι άξιος του έργου ή να μην το καταλαβαίνει ή να το έχει κιόλας χορτάσει για να ψάχνει να βρει εκείνον.

Έτσι μās εμφανίζεται ο Όμηρος από τους αρχαίους και ο Shakespeare από τους νεότερους: δύο όλοτελα διαφορετικές φύσεις, χωρισμένες από την απροσμέτρητη απόσταση των εποχών, και ωστόσο απόλυτα ταυτόσημοι ως προς τουτό τους το γνώρισμα. Όταν σε πολύ πρώιμη ηλικία πρωτογνωρίστηκα με τον δεύτερο, με εξόργισε η ψυχρότητά του, η αναισθησία του, που του επέτρεπε να άστειεύεται καταμεσής στο ύψιστο πάθος και να φέρνει άνω-κάτω με κάποιον τρελό τις πιο σπαρακτικές σκηνές στον Άμλετ, στον Βασιλιά Λήρ και στον Μακβέθ, και που άλλοτε τον ακινητούσε εκεί όπου το δικό μου αίσθημα βιαζόταν να τραβήξει μπροστά, ενώ άλλοτε τον έσπρωχνε με κρύα καρδιά παραπέρα, εκεί όπου η δική μου καρδιά θα ήθελε πολύ να σταθεί. Έχοντας κακομάθει, από τη γνωριμία μου με τους νεότερους ποιητές, να αναζητώ μέσα στο έργο πρώτα-πρώτα τον ποιητή, να συναντώ την καρδιά του, να στοχάζομαι από κοινού μαζί του πάνω στο αντικείμενό του, κοντολογής να έποπτεύω το αντικείμενο μέσα στο υποκείμενο, μου φαινόταν άπαράδεκτο ότι εδώ τον ποιητή πουθενά δεν μπορούσες να τον αδράξεις και να τον βάλεις να σου απαντήσει στις έρωτήσεις σου. Χρόνια τον τιμούσα και τον μελετούσα προτού τον αγαπήσω ως άτο-

μο. Ακόμη δέν ήμουν ικανός να καταλάβω τη φύση από πρώτο χέρι. Μπορούσα να υποφέρω μονάχα την εικόνα της όπως την στοχάζεται η διάνοια και την σιάζει ο κανόνας, και για κάτι τέτοιο τα κατάλληλα υποκείμενα ήσαν οι συναισθηματικοί ποιητές των Γάλλων και των Γερμανών από τα 1750 ως τα 1780 περίπου. Άλλωστε δέν ντρέπομαι για τούτη την παιδική μου κρίση, αφού και των ενήλικων η κριτική κατέληξε σε κρίση παρόμοια, και είχε μάλιστα και την άφέλεια να την δημοσιεύσει.

Το ίδιο μου συνέβη και με τον Όμηρο, που τον γνώρισα ακόμη άργότερα. Θυμάμαι τώρα το άξιοσημείωτο χωρίο στην έκκτη ραψωδία της Ιλιάδας, όπου ο Γλαύκος και ο Διομήδης έρχονται αντιμέτωποι στον άγώνα, αλλά μόλις διαπιστώνουν ότι συνδέονται με τα δεσμά της φιλοξενίας χαρίζουν δώρα ο ένας στον άλλον. Δίπλα σε τούτον τον συγκινητικό πίνακα της εϋλάβειας, με την όποια τηρούνται οι κανόνες της φιλοξενίας ακόμη και στον πόλεμο, μπορούμε να βάλουμε μια περιγραφή της ήπποτικής γενναιοφροσύνης από τον Ariosto, όπου δύο ήπποτες και άντεραστές, ο Φερράου και ο Ρινάλδος, Χριστιανός ο δεύτερος και Σαρακηνός ο πρώτος, μετά από άγώνα σφοδρό και καταπληγιασμένοι, κλείνουν ειρήνη και αβαλικεύουν το ίδιο άτι για να προλάβουν τη φευγάτη Άγγελική. Και τα δύο παραδείγματα, όσο και αν διαφέρουν κατά τα άλλα, άσκούν την ίδια σχεδόν έπήρεια στην καρδιά μας, γιατί και τα δύο ιστορούν την ωραία νίκη του ήθους πάνω στο πάθος και μās συγκινούν με την άφέλεια του φρονήματος. Πόσο όλοτελα διαφορετικοί δείχνονται όμως οι ποιητές όταν περιγράφουν την παρόμοια τούτη

πράξη! 'Ο Αριosto, πολίτης ενός υστερότερου και ξεκομμένου από την άπονηρεψιά των ήθων κόσμου, δέν μπορεί και ο ίδιος να κρύψει, εκεί που διηγείται τοῦτο τὸ ἐπεισόδιο, τὴν ἀπορία καὶ τὴ συγκίνησή του. Τὸν γονατίζει ἡ αἴσθησις τῆς ἀπόστασης ἀνάμεσα στὰ ἦθη ἐκεῖνα καὶ στὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴ δική του τὴν ἐποχὴ. Ἔτσι γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀφήνει στὴν ἄκρη τὴν ἀπεικόνισις τοῦ ἀντικειμένου του καὶ ἐμφανίζεται αὐτοπροσώπως. Εἶναι γνωστὴ καὶ πάντοτε θαυμάστηκε ἡ ὠραία στροφή:

*Ἄχ, πόσο γενναίουψυχα ἦσαν τῆς παλιᾶς ἱπποσύνης τὰ ἦθη!
Ἦσαν ἀντραστὲς οἱ δύο τους, τοὺς χώριζε
ἢ πίστις, καὶ ἀκόμα τὸ κορμὶ τους τὸ σφαζε
πόνος ἀπ' ἀγῶνα ἄγριου ἐχθροῦ μ' ἐχθρό
— καὶ ὅμως δίχως καμιὰν ἐπόνοια καβαλικεύανε
μαζί, σκίζοντας τὴ σκοτεινὰ στὸ μονοπάτι.
Τὸ ἄτι, πὸν τέσσερα σπηροῦνια τὸ τρυποῦσαν,
ἔτρεξε ὡσπὸν διχάλωσε ὁ δρόμος.**

Καὶ τώρα ὁ γερο-Ὅμηρος! Δέν προλαβαίνει καλὰ-καλὰ ὁ Διομήδης νὰ μάθει ἀπὸ τὴν ἀφήγησις τοῦ Γλαύκου, τοῦ ἀντιπάλου του, ὅτι τοῦτος ἐδῶ ἀπὸ γονιὸ καὶ πάππο ἦταν φιλοξενούμενος τῆς γενιᾶς του, καὶ καρφώνει τὸ κοντάρι του στὸ χῶμα, τοῦ ἀπευθύνει φιλικὰ τὸν λόγο καὶ συμφωνοῦν ὅτι στὸ ἐξῆς ὁ ἓνας θὰ ἀποφεύγει τὸν ἄλλο στὴ μάχη. Ἀλλὰ ἄς ἀκούσουμε τὸν ἴδιον τὸν Ὅμηρο:

*«Γιὰ τοῦτο καὶ εἶμαι βλάμης σου ἐγὼ μὲς στ' Ἄργος τώρα,
καὶ στὴ Λυκιά ὅσαι πάλε ἐσὺ ἂν ἀπὸ κεῖ περάσω.»*

* Μανώμενος Ρολάνδος, Πρώτη Ὠδὴ, στροφή 22.

*Κι ἀπ' τὰ κοντάρια μας οἱ δύο παράμερα ἄς τραβᾶμε,
καὶ μὲς στ' ἀνάστα τῆς σφαγῆς. Καὶ Τρῶες καὶ συμμάχους
ἔχει πολλοὺς νὰ σφάζω ἐγὼ ὅποιον μοῦ στείλει ὁ Δίας
καὶ τὸν προφτάσω τρέχοντας, πολλοὶ εἶναι πάλε Ἀργίτες
γιὰ σένα ἐδῶ ὅποιον δύνεσαι στὴ γῆς νὰ στρώσεις χάμου.
Κι ἔλα ἄς ἀλλάξουμε ἄρματα, ἔτσι νὰ δοῦν ἐδῶ ὅλοι
πὼς εἴμαστε ἀδερφοποιοὶ ἀπ' τοὺς παππούληδες μας».
Εἶπαν, καὶ χάμου πήδησαν, καὶ τὸ δεξὶ τους χέρι
πιάσανε ὁ ἓνας τ' ἄλλουνοῦ καὶ ὀρκίστηκαν ἀγάπη.**

Δύσκολα θὰ συγκρατιόταν ἴσαμε ἐδῶ ἓνας σύγχρονος ποιητῆς (δύσκολα τουλάχιστον κάποιος πὸν εἶναι ποιητῆς μὲ τὴν ἠθικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου) νὰ μὴ δείξει τὴ χαρὰ του γιὰ τούτῃ τὴν πράξη. Καὶ θὰ τὸν συγχωρούσαμε τόσο εὐκολότερα ὅσο πὸν ἡ καρδιά μας διαβάζοντας σταματᾷ καὶ τῆς ἀρέσει νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο γιὰ νὰ κοιτάξει ἐντὸς τῆς. Ἀλλὰ ἀπὸ ὅλα τοῦτα οὔτε ἔχνος στὸν Ὅμηρο· σὰν νὰ εἶχε περιγράψει κάτι τι καθημερινό, καὶ σὰν νὰ μὴν εἶχε ὁ ἴδιος καρδιὰ στὸ στῆθος συνεχίζει μὲ τὴ στεγνὴ του φιλαλήθεια:

*Μόνε τοῦ πήρε τὰ μυαλά, τοῦ Γλαύκου, τότε ὁ Δίας,
ποῦ πήγε καὶ ἄλλαξε ἄρματα μὲ τὸν Διομήδη τότες,
χρυσὰ μὲ χάλκινα, ἐκατὸ βοδιῶν μ' ἐννὰ βοδιῶνε.**

Τέτοιοι ἀφελεῖς ποιητῆς δέν ἔχουν καλὰ-καλὰ τόπο νὰ σταθοῦν σὲ ἐποχὴ ὅπου ὅλα εἶναι τεχνητά· οὔτε κἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐμφάνισή τους, ἐκτὸς πιά καὶ ἂν τριγυρίζουν μὲ-

* Ἰλιάδα, μῦθ. τοῦ Voss,⁴ πρῶτος τόμος, σ. 153. [Μετάφρασις Ἀ. Πάλλη, Z 224-9, 234-6.]

εἰρωνιὰ —
δὲν εἶχε
τὴν
μεθοδολογικὴν
sensibility
του
πρότερου
γενεῶν
σλοῦς,
καρδιά

σα στην εποχή τους μονάχοι σαν τὰ ἀγρίμια και κάποια
 μούρα καλή τους προφυλάζει από τὴν ἀκρωτηριαστικὴ της
 ἐπιρροή. Ἀπό τὴν ἴδια τὴν κοινωνία ποτε δὲν μποροῦν νὰ
 βγοῦν· ὥστόσο, καμιά φορά, παρουσιάζονται ἔξω ἀπὸ αὐτὴν,
 ἀλλὰ πῖότερο σαν ξένοι, πού τοὺς κοιτάξεις με ἀπορία, και
 σαν ἀνάγκωγα παιδιὰ τῆς φύσης, πού σοῦ προκαλοῦν ὄργη.
 Ὅσο εὐεργετικά φαινόμενα και ἂν ἀποτελοῦν γιὰ τὸν καλ-
 λιτέχνη, πού τοὺς μελετᾷ, και γιὰ τὸν γνήσιο γνώστη, πού
 ξέρει νὰ ἐκτιμῆσει τὴν ἀξία τους, ὥστόσο οὔτε γενικὰ
 οὔτε και γιὰ τὸν αἰῶνα τους ἀποτελοῦν εὐτυχία. Στὰ μέ-
 τωπά τους εἶναι ἀποτυπωμένη ἡ σφραγίδα τοῦ κυρίαρχου,
 ἐνῶ ἔμεῖς θέλομε νὰ μᾶς νανουρίζουν στὴν ἀγκαλιά τους
 οἱ Μοῦσες. Οἱ κριτικοί, αὐτοὶ οἱ φρουροὶ τῆς ὀριοθετημέ-
 νης περιοχῆς τοῦ γούστου, τοὺς μισοῦν και τοὺς βλέπουν
 ὡς καταλατητές, πού εὐχαρίστως θὰ τοὺς ἐξόντωνε κανεὶς·
 ἀκόμη και ὁ Ὅμηρος τὸ χρωστᾷ μόνο και μόνο στὴν ἰσχὺ
 μιᾶς χιλιόχρονης (και παραπάνω) μαρτυρίας πού ἐτοῦτοι
 οἱ κριτὲς τοῦ γούστου τὸν δέχονται, και χολώνονται ὅταν
 ὑποστηρίζει κανεὶς τοὺς κανόνες τους ἐνάντια στὸ παρά-
 δειγμά του και τὴ φήμη του ἐνάντια στοὺς κανόνες τους.

Ὅπως εἶπα, ὁ ποιητὴς ἢ εἶναι φύση ἢ τὴν ζητᾷ. Στὴν
 πρώτη περίπτωση εἶναι ἀφελής, στὴ δεύτερη συναισθη-
 ματικός.

Τὸ ποιητικὸ πνεῦμα εἶναι ἀθάνατο και δὲν μπορεῖ νὰ
 χαθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα· μοναχὰ μαζί της και μαζί με
 τίς καταβολές τῆς ἀνθρωπιᾶς μπορεῖ νὰ χαθεῖ. Γιατὶ ἂν ὁ
 ἄνθρωπος με τὴν ἐλευθερία τῆς φαντασίας και τῆς διανοίας
 του ξεμακρύνει ἀπὸ τὴν ἀθωότητα, τὴν ἀλήθεια και τὴν
 ἀναγκαῖότητα τῆς φύσης, ὥστόσο μένει πάντα μπροστὰ του

ἀνοιχτὸ τὸ-μονοπάτι πρὸς αὐτὴν, και ἐπὶ πλέον ἕνα ψυ-
 χόρμητο δυνατὸ και ἀνεξάλειπτο, τὸ ψυχόρμητο τὸ ἠθικὸ,
 τὸν ὠθεῖ ἀδιάκοπα νὰ ξαναγυρίσει κοντὰ τῆς· ἀκριβῶς με
 τοῦτο τὸ ψυχόρμητο συγγενεῦει στενότατα ἡ ποιητικὴ λει-
 τουργία. Πὰ τοῦτο και δὲν χάνεται μαζί με τὴ φυσικὴ ἀθωό-
 τητα, παρὰ μονάχα ἐνεργοποιεῖται πρὸς ἄλλη κατεύθυνση.

Και τώρα ἀκόμα ἡ φύση εἶναι ἡ μόνη φλόγα πού τρέ-
 φει τὸ πνεῦμα τὸ ποιητικὸ· ἀπὸ αὐτὴν και μόνο ἀντλεῖ ὅλη
 του τὴ δύναμη, σὲ αὐτὴν μονάχα μιλά, και στὸν τεχνητὸ
 ἄνθρωπο τοῦ πολιτισμοῦ. Κάθε ἄλλη μορφή ἐνέργειας εἶναι
 ξένη στὸ ποιητικὸ πνεῦμα· γιὰ τοῦτο και (ἄς τὸ ποῦμε
 παρεμπιπτόντως) ὅλα τὰ λεγόμενα ἔργα τῆς πνευματώ-
 δους εὐστροφίας ἀδίκως ὀνομάζονται ποιητικά, και ἄς τὸ
 μπερδέσαμε μαζί με τοῦτα γιὰ πολλὸν καιρὸ, παραπλανη-
 μένοι ἀπὸ τὴν περιωπὴ τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας. Ἡ φύ-
 ση, λέγω, εἶναι ἀκόμη και τώρα, στὴν τεχνητὴ κατάστα-
 ση τοῦ πολιτισμοῦ, ἐκείνη πού δίνει δύναμη στὸ ποιητικὸ
 πνεῦμα, μόνο πού τώρα τοῦτο ἐδῶ βρίσκεται μαζί της σὲ
 σχέση ὀλότελα διαφορετικὴ.

Ὅσο ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἀκόμη καθαρὴ και ὄχι,
 ἐννοεῖται, ἀκατέργαστη φύση, παρουσιάζεται ὡς ἀδιαίρε-
 τη αἰσθητὴ ἐνότητα και ὡς ἁρμονικὸ ὅλον. Αἰσθήσεις και
 Λόγος, δεκτικὴ και αὐτενεργὴ λειτουργία δὲν ἔχουν ἀκό-
 μη διαχωρίσει τὴ δραστηριότητά τους και πολλὸ λιγότερο
 ἀντιφάσκουν μεταξύ τους. Τὰ αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου
 δὲν εἶναι τὸ ἄμορφο παίγνιο τῆς σύμπτωσης οὔτε και οἱ
 σκέψεις του κούφιο παίγνιο τῆς παραστατικῆς δύναμης· τὰ
 πρῶτα βγαίνουν ἀπὸ τὸν νόμο τῆς ἀναγκαιότητος και οἱ
 δεύτερες ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Μόλις ὁ ἄνθρωπος μπει

στην κατάσταση του πολιτισμού και η τέχνη τον αγγίζει με το χέρι της, ή αισθητή εκείνη αρμονία καταλύεται και ο ίδιος μπορεί πια να εκφραστεί μονάχα ως ήθικη ένότητα, δηλαδή καθώς αγωνίζεται για να πετύχει την ένότητα. Η συμφωνία αισθήματος και σκέψης, ή οποία στην πρώτη του κατάσταση υπήρχε πραγματικά, τώρα υπάρχει ιδεατά μόνο: δεν βρίσκεται πια εντός του, παρά έξω από αυτόν, σαν σκέψη που πρέπει να πραγματωθεί και όχι ως γεγονός της ζωής του. Αν τώρα εφαρμόσουμε την έννοια της ποιήσης — που δεν σημαίνει άλλο τίποτε παρά ότι δίνουμε στην ανθρωπότητα την πληρέστερη δυνατή της εκφραση — και στις δύο παραπάνω καταστάσεις, τότε προκύπτει ότι στην κατάσταση της φυσικής άθωότητας, όπου ακόμη ο άνθρωπος εμφανίζεται με όλες του τις δυνάμεις ως αρμονική ένότητα και όπου το όλον της φύσης του εκφράζεται με πληρότητα μέσα στην πραγματικότητα, τον ποιητή τον κάνει ή κατά το δυνατόν πλήρης μίμηση του πραγματικού — ενώ, αντίθετα, στην κατάσταση του πολιτισμού, όπου η αρμονική εκείνη συνεργία ολόκληρης της φύσης του είναι απλώς μια ιδέα, τον ποιητή τον κάνει ή εξύψωση του πραγματικού σε ιδεώδες ή, που είναι τελικά το ίδιο, ή εξεικόνηση του ιδεώδους. Αυτοί είναι οι μόνοι δυνατοί τρόποι, με τους οποίους μπορεί να εκφραστεί ο ποιητικός δαίμων. Όπως βλέπουμε, διαφέρουν στο έπακρο μεταξύ τους, όμως υπάρχει και μια υπέρτερη έννοια, που τους αγκαλιάζει και τους δύο: δεν πρέπει να φαίνεται παράξενο αν η έννοια τούτη συμπίπτει με την έννοια της ανθρωπότητας.

Δεν είναι εδώ ο τόπος να παρακολουθήσουμε περισσότερο τούτη τη σκέψη, που μονάχα μια ιδιαίτερη ανάλυ-

ση μπορεί να την φωτίσει ολότελα. Όποιος όμως είναι σε θέση να συγκρίνει αρχαίους και σύγχρονους ποιητές* με κριτήριο το πνεύμα τους και όχι τυχαίες φόρμες, αυτός εύκολα θα πεισθεί για την αλήθειά τους. Οι πρώτοι μας συγκινούν με τη φύση, με την αισθητή αλήθεια, με τη ζωντανή παρουσία: οι δεύτεροι μας συγκινούν με ιδέες.

Άλλωστε τούτος ο δρόμος, που ακολουθούν οι νεότεροι ποιητές, είναι ο ίδιος εκείνος που πρέπει να πάρει και ο άνθρωπος, τόσο ως άτομο όσο και γενικά. Η φύση τον ένώνει με τον εαυτό του, η τέχνη τον χωρίζει και τον διχάζει, με το ιδεώδες ξαναγυρίζει στην ένότητα. Επειδή όμως το ιδεώδες είναι άπειρο και ποτέ δεν το φτάνει, γι' αυτό και ο πολιτισμένος άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ από τον δικό του δρόμο να γίνει τέλειος, όπως το μπορεί ο άνθρωπος ο φυσικός από τον δικό του. Θα έπρεπε λοιπόν να ύστερεί άπειρα σε τελειότητα από τούτον τον τελευταίο, αν πάρουμε αποκλειστικά ως κριτήριο τη σχέση, στην οποία βρίσκεται ο καθένας από τους δύο τους με τον δικό του τύπο και με τις δικές του ύψιστες δυνατότητες. Αν,

* Ίσως δεν είναι περιττό να θυμίσουμε πώς, όταν εδώ αντιπαραθέτουμε τους νέους ποιητές στους αρχαίους δεν εννοούμε τόσο τη διαφορά της εποχής όσο τη διαφορά του ποιητικού τρόπου. Και στη νεότερη, ακόμη και στη νεότερη εποχή, έχουμε αφελή ποιητικά έργα σε όλες τις τάξεις, μολονότι ίσως δεν είναι πια ολότελα άμιγħη, όπως δεν λείπουν και συναισθηματικοί ποιητές από τους Λατίνους, ακόμη και από τους Έλληνες. Όχι μονάχα στον ίδιο ποιητή, αλλά και στο ίδιο έργο συναντούμε συχνά ενωμένα τα δύο είδη, όπως π.χ. στα *Πάθη του Βέρθερου*, και τούτα εδώ τα ποιητικά προϊόντα θα κάνουν πάντα τη μεγαλύτερη εντύπωση.

ἀπεναντίας, συγκρίνουμε τούς δύο αὐτούς τύπους συναμεταξύ τους, τότε βλέπουμε ὅτι ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖο ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος μέσα ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ εἶναι ἀπείρως προτιμότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖο φτάνει μέσα ἀπὸ τὴ φύση. Ὁ ἕνας λαμβάνει τὴν ἀξία του φτάνοντας ὀλοτέλα ἕνα πεπερασμένο μέγεθος, ἐνῶ ὁ ἄλλος τὴν λαμβάνει προσεγγίζοντας ἕνα μέγεθος ἀπειρο. Ἀφοῦ ὅμως μονάχα τοῦτο ἐδῶ ἔχει ἀναβαθμὸς καὶ πρόοδο, γι' αὐτὸ καὶ ἡ σχετικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ μέσα στὸν πολιτισμὸ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ προσδιοριστεῖ ἐπακριβῶς στὸ σύνολό της, μολοντί, ἂν τὴν κοιτάζουμε στὰ ἐπι μέρους, ἀναγκαστικὰ μειονεκτεῖ ἀπέναντι στὴν ἀξία ποὺ ἐπιδαφιλεῖ ἡ φύση μέσα σὲ ὅλη της τὴν τελειότητα. Ἀλλὰ ἐφόσον ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἀλλιῶς δὲν ἐπιτυγχάνεται παρὰ μονάχα μὲ τὴ βαθμιαία πρόοδο, καὶ ἐφόσον ἡ δευτέρη ἀπὸ τίς παραπάνω δύο ἀξίες ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ προοδεύει παρὰ μόνο καλλιεργούμενη κι ἔτσι μετατρέπομενη στὴν πρώτη, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πάνω στὸ ποιὰν ἀπὸ τίς δύο θὰ προτιμήσουμε γιὰ νὰ πετύχουμε τὸν σκοπὸ ἐκεῖνον.

Ὅ,τι εἶπαμε ἐδῶ γιὰ τούς δύο διαφορετικοὺς τύπους τῆς ἀνθρωπότητος ἐφαρμόζεται αὐτούσιο καὶ στοὺς δύο τύπους ποιητῶν ποὺ τούς ἀντιστοιχοῦν.

Γιὰ τοῦτο καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ συγκρίνει καθόλου συναμεταξύ τους τοὺς παλαιούς καὶ τοὺς σύγχρονους — τοὺς ἀφελεῖς καὶ τοὺς συναισθηματικούς — ποιητὲς ἢ, ἂν τὸ κάνει, νὰ ὑπαγάγει καὶ τίς δύο κατηγορίες κάτω ἀπὸ μιὰ κοινὴ ἀνώτερη ἔννοια (μιὰ τέτοια ὑπάρχει πράγματι). Βέβαια, ἂν ἀντλήσουμε τὴ γενικὴ ἔννοια τῆς ποίησης μο-

νόπλευρα ἀπὸ τοὺς παλαιούς ποιητὲς, δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ εὐκόλο, ἀλλὰ καὶ πιὸ κοινότοπο, ἀπὸ τὸ νὰ ὑποβιβάζουμε τοὺς σύγχρονους συγκρίνοντάς τους μὲ ἐκεῖνους. Ἄν ποίηση ὀνομάζουμε μονάχα ἐκεῖνο ποὺ σὲ ὅλες τίς ἐποχὰς ἀγγίζει ὁμοίμορφα τὴν ἄδολη φύση, τότε δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ιδιότητα τοῦ ποιητῆ στοὺς νεότερους — καὶ μάλιστα ἀκριβῶς σὲ σχέση μὲ ὅ,τι πιὸ ἰδιαιτέρα καὶ ἔξοχα ὠραῖο ἔχουν — ἀφοῦ αὐτοὶ ἀπευθύνονται μονάχα στὸν ἀναθρεμμένο μὲ τὴν τέχνη καὶ δὲν ἔχουν τίποτε νὰ ποῦν στὴν ἄδολη φύση.* Ὅποιος δὲν ἔχει τὴν ψυχὴ του προετοιμασμένη γιὰ νὰ περάσει δρασκελίζοντας πάνω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ μπεῖ στὸ βασίλειο τῶν ἰδεῶν, αὐτὸς θὰ νομίζει ἀκόμη καὶ τὸ πλουσιότερο περιεχόμενο κενὴ ἐπίφαση καὶ τὸν ὕψιστο ποιητικὸ οἶστρο ὑπερβολή. Κανεὶς λογικὸς ἄνθρωπος δὲν θὰ σκεφτεῖ νὰ βάλει κάποιον ἀπὸ τοὺς νεότερους δίπλα στὸν Ὅμηρο ὡς πρὸς

* Ὡς ἀφελῆς ποιητῆς ὁ Molière εἶχε βέβαια τὴ δυνατότητα νὰ ἐξαρθῆ ἀπὸ τὴν κρίση τῆς ὑπηρέτριας του τὸ τί θὰ κρατοῦσε καὶ τί θὰ πέταγε στὶς κωμωδίες του· εὐκατῶ θὰ ἦταν μάλιστα ἂν καὶ οἱ δάσκαλοι τοῦ γαλλικοῦ κοθόρνου εἶχαν ὑποβάλει τίς τραγωδίες τους στὴν ἴδια δοκιμασία. Δὲν θὰ συνιστοῦσα ὅμως νὰ γίνῃ ἡ ἴδια δοκιμὴ στὶς Ὠδὲς τοῦ Klopstock, στὶς ὠραιότερες περικοπὲς τοῦ Μεσσία, στὸν Ἀπολεσθέντα Παράδεισο, στὸν Νάθαν τὸν Σοφὸ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἔργα. Ἀλλὰ τί λέω; ἡ δοκιμὴ τούτῃ ἔχει κιόλας γίνῃ ἡ ὑπηρέτρια τοῦ Molière διατυπώνει ποταμηδὸν κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις περὶ ποιήσεως, τέχνης κ.τ.τ. στὶς κριτικὲς μας Βιβλιοθῆκες, στὰ φιλοσοφικὰ καὶ φιλογολικὰ Χρονικὰ μας καὶ στὶς ταξιδιωτικὲς περιγραφές, μόνο ποὺ τὸ κάνει, καθὼς εἶναι εὐλογο στὴ Γερμανία, κάπως πιὸ ἄγουστα ἀπὸ ὅ,τι στὴ Γαλλία, ὅπως δὲ ταιριάζει στὸ χωριατοκάλυβο τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας.

Ποίηση —

τὰ στοιχεῖα πού τὸν κάνουν μεγάλο· ἀρκετὰ γελοῖο εἶναι πού μερικοὶ τιμοῦν τὸν Milton ἢ τὸν Klopstock ὀνομάζοντάς τους νέους Ὀμήρους. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ὅποιοσδήποτε ἀρχαῖος ποιητῆς — καὶ ὁ Ὀμηρος ἀπὸ ὅλους λιγότερο — μπορεῖ νὰ ἀντέξει τῇ σύγκρισή με ἕναν σύγχρονο ὡς πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ του γνωρίσματα. Τοῦ ἀρχαίου ἡ δύναμη, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἔτσι, ἔγκειται στὴν τέχνη τοῦ περιορισμοῦ· τοῦ νεότερου στὴν τέχνη τοῦ ἀπείρου.

Ἀκριβῶς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δύναμη τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνη (γιατὶ ὅ,τι εἶπαμε γιὰ τοὺς ποιητὲς μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ γενικὰ στὶς καλὲς τέχνες, μετὶς αὐτονόητες ἐπιφυλάξεις) ἔγκειται στὸν περιορισμό, ἐξηγεῖ τὴ μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀπέναντι στὶς νεότερες ὅπως καὶ τὴν ἀνίστη γενικὰ ἀξιολογικὴ σχέση, στὴν ὁποία βρίσκονται ἡ σύγχρονη ποιητικὴ καὶ ἡ σύγχρονη εἰκαστικὴ τέχνη πρὸς τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῆς τέχνης στὴν ἀρχαιότητα. Ἐνα ἔργο προορισμένο γιὰ τὸ μάτι βρίσκει τὴν τελειότητά του μοναχὰ στὸν περιορισμό· ἕνα ἔργο προορισμένο γιὰ τὴ φαντασία μπορεῖ καὶ νὰ τὴν φτάσει μετὶς τὸ ἀπείρο. Γι' αὐτὸ καὶ τὸν νεότερο εἰκαστικὸ καλλιτέχνη λίγο τὸν βοηθᾷ ἡ ὑπεροχὴ του σὲ ιδέες, ἐφόσον ἀναγκάζεται νὰ προσδιορίσει ὅσο γίνεται ἀκριβέστερα μέσα στὸν χῶρο τὴν εἰκόνα τῆς φαντασίας του καὶ ἔτσι νὰ ἀναμετρηθεῖ μετὶς τὸν ἀρχαῖο καλλιτέχνη ἀκριβῶς στὴν ιδιότητα ἐκείνη, ὅπου τοῦτος ἐδῶ πλεονεκτεῖ ἀναμφισβήτητα. Ἀλλοῦ εἶναι τὰ πράγματα στὰ ποιητικὰ ἔργα, καὶ ἂν ἐδῶ ὑπερτεροῦν τὸ δίχως ἄλλο οἱ ἀρχαῖοι ποιητὲς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἀφέλεια τῶν μορφῶν καὶ σὲ ὅ,τι εἶναι σωματικὸ καὶ αἰσθητὰ ἐξεικονισμοί, ὅμως οἱ νεότεροι μποροῦν

νὰ τοὺς ξεπεράσουν στὸν πλοῦτο τοῦ ὕλικου καὶ σὲ ὅ,τι οὔτε ἐξεικονίζεται οὔτε καὶ λέγεται, κοντολογίης σὲ ὅ,τι στὰ καλλιτεχνήματα ὀνομάζουμε πνεῦμα.

Ἐφόσον ὁ ἀφελῆς ποιητῆς ἀκολουθεῖ μοναχὰ τὴν ἀπλή φύση καὶ τὸ ἀπλό αἶσθημα, περιοριζόμενος στὴ μίμηση τῆς πραγματικότητος, μπορεῖ καὶ νὰ ἔχει πρὸς τὸ ἀντικείμενόν του μονοσήμαντη σχέση, καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόψη αὐτὴ δὲν ἔχει ἐπιλογὴ ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού θὰ τὸ χειριστεῖ. Μετὶς τὴν προϋπόθεσιν πῶς παραβλέπουμε ὅ,τι ἀναφέρεται στὸ περιεχόμενο καὶ ἀφήνουμε τὴν ἐντύπωσίν μας νὰ διαμορφωθεῖ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν ποιητικὸ χειρισμὸ τοῦ ἀντικειμένου, βλέπουμε ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς ἐντύπωσης πού κάνουν ἀφελῆ ποιητικὰ ἔργα ὀφείλεται μόνο καὶ μόνο στὴ διαφορὰ βαθμοῦ τοῦ ἴδιου πάντα τρόπου τοῦ αἰσθάνεσθαι — ἀκόμη καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἀλλάξει τίποτε στὴν ὑφὴ τῆς αἰσθητικῆς ἐντύπωσης. Εἴτε λυρικὴ εἴτε ἐπική, εἴτε δραματικὴ εἴτε περιγραφικὴ εἶναι ἡ μορφή, ἐμεῖς μποροῦμε νὰ συγκινηθοῦμε περισσότερο ἢ λιγότερο ἔντονα, ποτὲ ὅμως διαφορότροπα (ἂν ἀφήσουμε στὴν ἄκρην τὸ ἐκάστοτε θέμα). Τὸ αἶσθημά μας εἶναι πέρα γιὰ πέρα τὸ ἴδιο, φτιαγμένο ἀπὸ ἕνα καὶ μόνο στοιχεῖο, ἔτσι πᾶς πού δὲν εἶμαστε σὲ θέση νὰ ξεχωρίσουμε κάτι ἐντὸς του. Ἀκόμη καὶ ἡ διαφορὰ τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν ἐποχῶν δὲν ἀλλάζει ἐδῶ τίποτε, ἀφοῦ γνώρισμα τῆς ἀφελούς ποιήσεως εἶναι ἀκριβῶς τούτῃ ἡ ἀπόλυτη ἐνότητα ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐπήρειά της.

Ἐντελῶς διαφορετικὰ παρουσιάζονται τὰ πράγματα στὸν συναισθηματικὸ ποιητῆ. Τοῦτος στοχάζεται πάνω στὴν ἐντύπωση πού τοῦ κάνουν τὰ πράγματα, καὶ στὸν

→ διψ. ποιός?

στοχασμό αυτόν εδράζεται ή συγκίνηση, την όποια νιώθει ο ίδιος και μεταδίδει και σε μᾶς. Έδῶ τὸ ἀντικείμενο συσχετίζεται με μίαν ιδέα, και ή ποιητική του δύναμη στηρίζεται σε τούτον τὸν συσχετισμό. Ο συναισθηματικός ποιητής έχει λοιπὸν ἀδιάκοπα νὰ κάμει με δύο ἀντίμαχες παραστάσεις και αἰσθήματα, δηλαδή με τὴν πραγματικότητα ὡς ὄριο και με τὴν ιδέα του για τὸ ἄπειρο· τὰ ἀνάμικτα αἰσθήματα ποὺ προκαλεῖ θὰ μαρτυροῦν πάντα ὅτι ἀντλεῖ ἀπὸ τούτη τὴ διπλὴ πηγὴ.* Ἐφόσον λοιπὸν ἐδῶ ἔχουμε πολλαπλότητα ἀρχῶν, τὸ πρόβλημα εἶναι ποῖο ἀπὸ τὰ δύο θὰ ὑπερισχύσει μέσα στὸ αἶσθημα και στὴν περιγραφή τοῦ ποιητῆ, ὅποτε εἶναι δυνατὴ και κάποια διαφορὰ στὸν χειρισμό. Γιατὶ τώρα τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἂν θὰ ἐνδιατρίψει περισσότερο στὴν πραγματικότητα ἢ στὸ ἰδεῶδες και ἂν θὰ θελήσει νὰ δείξει τὴν πρώτη ὡς ἀντικείμενο ἀντιπάθειας και τὸ δεύτερο ὡς ἀντικείμενο συμπάθειας. Ἡ περιγραφή του λοιπὸν θὰ εἶναι εἴτε σατιρικὴ εἴτε ἐλεγειακὴ (με τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὄρου, ποὺ θὰ τὴν ἐξηγήσουμε παρακάτω)· κάθε συναισθηματικὸς ποιητὴς θὰ μεί-

* Ὅποιος προσέξει καλύτερα τὴν ἐντύπωση ποὺ τοῦ κάνουν ἀφελῆ ποιητικὰ ἔργα και εἶναι σὲ θέση νὰ ξεχωρίσει τί ἀνήκει στὸ περιεχόμενο, θὰ βρεῖ τὴν ἐντύπωση τούτη πάντα χαρωπὴ, πάντα καθάρια, πάντα γαλήνια· στὰ συναισθηματικὰ ποιητικὰ ἔργα, πάλι, θὰ εἶναι πάντοτε κάπως σοβαρὴ και τεταμένη. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι στὶς ἀφελεῖς περιγραφές, ὅ,τι και ἂν ἀφοροῦν, ἡ φαντασία μας χαίρεται για τὴν ἀλήθεια και τὴ ζωντανὴ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου και δὲν ζητᾶμε τίποτα παραπάνω, ἐνῶ στὶς συναισθηματικὲς πρέπει νὰ συνενώσουμε τὴν παράσταση τῆς φαντασίας με μίαν ιδέα τοῦ Λόγου και ἔτσι ταλαντεύομαστε ἀνάμεσα σὲ δύο διαφορετικὲς καταστάσεις.

νει σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο τούτους τρόπους τοῦ αἰσθάνεσθαι.

Σατιρικός εἶναι ὁ ποιητὴς, ὅταν διαλέγει ὡς ἀντικείμενό του τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὴ φύση και τὴν ἀντίπαση τῆς πραγματικότητας με τὸ ἰδεῶδες (ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωση ποὺ κάνουν στὴν ψυχὴ τὰ δύο αὐτά, ταυτίζονται). Τὸ ἀντικείμενό του τοῦτο μπορεῖ νὰ τὸ διαπραγματευθεῖ τόσο σοβαρὰ και με πάθος ὅσο και φαιδρά, ἀνάλογα με τὸ ἂν ἐνδιατρίβει στὸν τομέα τῆς βούλησης ἢ στὸν τομέα τῆς διάνοιας. Τὸ πρῶτο γίνεται με τὴν τιμωρὸ ἢ παθητικὴ, τὸ δεύτερο με τὴν ἀστεία σάτιρα.

Ἄν τὸ καλοεξετάσουμε, βέβαια, ὁ σκοπὸς τοῦ ποιητῆ δὲν συμβιβάζεται οὔτε με τῆς τιμωρίας οὔτε με τῆς ψυχαγωγίας τὸν τόνο. Ὁ πρῶτος εἶναι ὑπερβολικὰ σοβαρὸς για τὴν ποίηση, ποὺ πάντα πρέπει νὰ εἶναι παιγνίδι· ὁ δεύτερος πάλι εἶναι ὑπερβολικὰ ἐπιπόλαιος για τὴ σοβαρότητα, ποὺ πρέπει νὰ βρίσκεται πίσω ἀπὸ κάθε ποιητικὸ παιγνίδι. Οἱ ἠθικὲς ἀντιφάσεις ἀναγκαστικὰ ἐνδιαφέρουν τὴν καρδιά μας και κλέβουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τὴν ἐλευθερία της, και ὡστόσο ἀπὸ τὶς ποιητικὲς συγκινήσεις πρέπει νὰ ἐξοβελίζεται κάθε συμφέρον, δηλαδή κάθε ἀναφορὰ σὲ μίαν ἀνάγκη. Ἀντίθετα, οἱ ἀντιφάσεις τῆς διάνοιας ἀφήνουν ἀδιάφορη τὴν καρδιά, και ὡστόσο ὁ ποιητὴς ἔχει νὰ κάμει με τῆς καρδιάς τὸ ὕψιστο μέλημα, δηλαδή με τὴ φύση και τὸ ἰδεῶδες. Γι' αὐτὸ και δὲν τοῦ γεννᾶ λίγες δυσκολίες τὸ νὰ μὴν παραβιάσει μέσα στὴν παθιασμένη σάτιρα τὴν ποιητικὴ μορφή, ποὺ ἔγκειται στὴν ἐλευθερία τοῦ παιγνιδιοῦ, και ἐπίσης τὸ νὰ μὴ χάσει μέσα στὴν ἀστεία σάτιρα τὸ ποιητικὸ περιεχόμενο, ποὺ πάντα πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἄπειρο. Τὸ πρόβλημα τοῦτο με ἓναν και μόνο τρόπο μπορεῖ νὰ

(Χαρακτηριστικά)